

PROGONI BOSANSKIH GRKOKATOLIKA U KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI NA STRANICAMA TADAŠNJEG KATOLIČKOG TISKA

Daniel PATAFTA, Zagreb

Politiku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prema Katoličkoj crkvi osobito su osjetili grkokatolici, napose u Vojvodini i Bosni. Grkokatolici su za pravoslavce predstavljali određenu provokaciju i izdaju pravoslavlja te ih je kao takve trebalo vratiti u krilo Pravoslavne crkve. Agresivna prozelitistička kampanja Srpske pravoslavne crkve (dalje: SPC), usko povezane s državnim vlastima, osobito Svetozarom Pribičevićem i Nikolom Pašićem, 20-ih godina prošloga stoljeća okomila se na najslabije zaštićenu zajednicu grkokatolika u Kraljevini SHS, onu Ukrajinaca i Rusina u Bosni. Ti grkokatolici bili su naseljeni krajem 19. i početkom 20. stoljeća s područja Galicije i Podkarpattja kao kolonisti u sklopu austro-ugarske agrarne reforme u Bosni i Hercegovini. Naseljeni uglavnom na području Banjalučke biskupije, osobito u prnjavorskom kraju, oni su do kraja austro-ugarske uprave zasnovali svoje župe i uredili svoj vjerski život. Dolaskom nove države našli su se na udaru agresivnog prozelitizma SPC-a. O stanju, pritiscima i progonima grkokatolika u Bosni za Katolički list opširno su pisali Janko Šimrak i Mirko Boić te su nam njihova izvješća jedini pregledni izvor o tim događanjima, osobito ako se uzme u obzir da druge hrvatske tiskovine toga vremena o tome nisu izvještavale gotovo ništa ili vrlo malo. Pravoslavni prozelitizam u novoj državi bio je toliko agresivan da je katolički tisak javno pisao o njemu i naglašavao kako se srpsko-pravoslavni prozelitizam čini po točno određenom planu s ciljem da se suzbije utjecaj Katoličke crkve. U očima SPC-a i beogradskih vlada, ali i djela hrvatske prosrpski i unitaristički orijentirane inteligencije, Katolička crkva smatrana je protivnikom na putu »k narodnom jedinstvu«. Osobito su se nezaštićenima i izloženima našli grkokatolici u Bosni.

KLJUČNE RIJEČI: *grkokatolici, kolonizacija, Bosna, Vojvodina, Dalmacija, Srpska pravoslavna crkva, progoni, prozelitizam, Katolička crkva, Banjalučka biskupija, Janko Šimrak, Mirko Boić, Vasilij Stryliček, Vasilij Mojsijenko.*

Uvod

Nastankom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca položaj Katoličke crkve uvelike se promijenio naspram uloge koju je ona imala u Austro-Ugarskoj Monarhiji, gdje je bila jedan od njezinih važnijih stupova. Iako je u novonastaloj državi bila proklamirana i zakonski zagwarantirana vjerska ravnopravnost, beogradske vlade često su prednost na svim polji-

ma davale autokefalnoj Srpskoj pravoslavnoj crkvi (dalje: SPC). Diskriminacija katolika i Katoličke crkve u Kraljevini SHS/Jugoslaviji očitovala se na mnogim poljima i svim razinama, osobito je to dolazilo do izražaja kod financiranja vjerskih zajednica iz državnog proračuna, gdje je uvijek bila protežirana SPC. Uska povezanost vrha SPC-a s kraljevskom kućom i beogradskim vladama, u kojima su dominantno bili zastupljeni Srbi, uvelike je utjecala na politiku nove države prema Katoličkoj crkvi. Na udaru su se našle mnoge katoličke ustanove, nastojalo se mnoge privesti u pravoslavlje, osobito državne činovnike i pristalice vladajućih stranaka među nesrpskim narodima, ali se i činila otvorena pravoslavna propaganda koja je do izražaja u razdoblju 20-ih godina 20. stoljeća osobito došla na otoku Visu. Svoju protukatoličku politiku nova država najснаžnije je provodila u krajevima gdje su katolici bili manjina naspram pravoslavne većine. U prvom redu to se odnosi na Vojvodinu, Bosnu i Hercegovinu i Makedoniju.

S obzirom na temeljnu literaturu za ovaj rad kao relevantni ostaju samo katolički listovi koji su izlazili 20-ih godina 20. stoljeća, i to u prvom redu zagrebački *Katolički list* te sarajevski listovi *Katolički tjednik* i *Nedjelja*, dok druge katoličke tiskovine toga vremena o tome ništa ne pišu ili vrlo malo. Isti je slučaj i s drugim liberalnim novinama toga razdoblja. O progonima grkokatolika u Kraljevini SHS u svome djelu *Ekumenska trilogija* piše i Juraj Kolarić, ali i on se koristi uglavnom katoličkim listovima koji su donosili tekstove o toj problematici te govori u kratkim crtama o društveno-političkom kontekstu u kojem se našla Katolička crkva u novoj državi i u tom kontekstu sagledava i progone grkokatolika. Vrijedan prinos istraživanju ove tematike jesu opširni članci Janka Šmraka i Mirka Boića, koji u *Katoličkom listu* donose preglednu problematiku progona grkokatolika u Bosni, gdje je taj progon bio najžešći i najdugotrajniji. Tu su svakako i kraća novinska izvješća vezana za progone u Vojvodini, Dalmaciji i Bosni, kao materijal koji nadopunjava cijelu sliku progona. Više literature može se naći za razdoblje koje je vezano za kolonizaciju grkokatoličkih Ukrajinaca i Rusina na područje Bosne. To je u prvom redu članak Borisa Graljuka o organiziranju grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera, zatim nešto stariji članak Ferde Hauptmana o kolonizaciji Bosne i Hercegovine u vrijeme austro-ugarske uprave, kao i noviji rad Adnana Busuladžića, koji piše o pojavi grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini te samo usputno spominje progone o kojima je riječ u ovome radu. Od relevantnijih izvora još treba spomenuti i stariji rad Artura Burde, koji govori o poljskim naseljenicima u Bosni, gdje, između ostalog, progovara i o grkokatolicima s područja Poljske koji su se doselili u Bosnu te rad Luke Đakovića *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*. Također je nezaobilazan članak i Nikole Kekića vezan uz pastorizaciju bosanskih grkokatolika u vrijeme križevačkog biskupa Julija Drohobeckoga, kao i šematizmi iz toga vremena, koji su dobar vodič za uočavanje naseljavanja grkokatolika na području Banjalučke biskupije. Naposljetku od novijih radova također treba spomenuti i radove Zorana Grijaka vezane uz problematiku bosanskohercegovačkih katolika u vrijeme nadbiskupa Stadlera, kao i djelo Zdravke Zlodi *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*.¹ Ovi posljednji radovi svakako su nezaobilazan izvor za proučavanje povijesti

¹ Ferdo HAUPTMANN, »Reguliranja zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austro-ugarske vladavine«, *Godišnjak Društva istoričara BiH*, br. 16, Sarajevo, 1965., str.

grkokatoličke zajednice u Bosni. U svakom slučaju razvidno je kako je razdoblje austro-ugarske kolonizacije grkokatolika u Bosnu relativno dobro pokriveno i obrađeno dok je vrijeme nove države Kraljevine SHS, osobito vrijeme progona i agresivnog prozelitizma, obrađeno vrlo slabo, gotovo nikako. Svakako da je jedan od razloga nedostatak izvora koji se bave tom problematikom, no izvješća koja su pisali Boić i Šimrak vrijedan su izvor za rekonstrukciju samih događaja u Bosni.

Položaj Katoličke crkve u Kraljevini SHS/Jugoslaviji

Nastankom Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca Katolička se crkva našla u državi u kojoj je većinsko stanovništvo bilo pravoslavne vjere.² Iako je brojčana razlika na razini države bila relativna, primjerice prema statistikama iz 1926. godine pravoslavaca bilo 5 602 27, a katolika 4 735 154,³ pravoslavlje je ostalo povlaštena vjeroispovijest u novoj državi. Tomu je u prilog išla svijest da su Srbi stvaranjem Kraljevine SHS ostvarili svoje vjekovne težnje za ponovnim uspostavljanjem Dušanova carstva. Prema toj svijesti najzaslužnija za to bila je SPC. Iako je regent Aleksandar I. Karađorđević 6. siječnja 1919. godine objavio Proklamaciju kojom je garantirao ravnopravnost svih vjera u novoj državi te poništio povlašteni status Pravoslavne crkve u Srbiji i Crnoj Gori u skladu s Krfskom deklaracijom,⁴ to ni u čemu nije umanjilo dominantan i povlašten položaj Pravoslavne crkve.

Privremenim zakonom od 10. svibnja 1920. godine u ugovoru između saveznika pobjednika u Prvome svjetskom ratu i Kraljevstva SHS, nova se država obvezala da svi stanovnici imaju pravo na slobodno javno i privatno vršenje obreda svoje religije, čije ispovijedanje neće biti u suprotnosti s javnim poretkom i moralom. Taj će Privremeni zakon biti kasnije unesen u Vidovdanski ustav.⁵ Unatoč proklamiranoj vjerskoj ravnopravnosti

151–171; Artur BURDA, »Poljski naseljenici u Bosni«, *Zbornik krajiških muzeja*, br. 3, 1968/69.; Nikola KEKIĆ, »Pastorizacija doseljenih Ukrajinaca u Bosni za biskupa Julija Drohobezckoga«, *Žumberački krijes*, Zagreb, 1977.; Luka ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvorenja Sabora 1910.)*, Zagreb, 1985., str. 123–136; Boris GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, *Josip Stadler – život i djelo*, Sarajevo, 1999., str. 197–198; Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.; Zoran GRIJAK, »Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i pokušaj utemeljenja grkokatoličke biskupije u Sarajevu. Neostvareni put biskupa Julija Drohobezckoga u Sarajevu 1900.«, *Cris. Časopis povijesnog društva Križevci*, god. VI, br. 1, Križevci, 2004., str. 47–58; Zoran GRIJAK, »Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler. Problemi katolicizma u Bosni i Hercegovini«, *Prilozi* (Institut za istoriju u Sarajevu), br. 33, Sarajevo, 2004., str. 101–134; Juraj KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija*, Zagreb, 2005.; Adnan BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. XXXV, br. 1, Zagreb, 2003., str. 175; Zdravka ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, Zagreb, 2012.

² Marko CEMOVIĆ, *Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1937.; Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji-politički i pravni aspekti konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split, 1978.; Geert van DARTEL, *Ćirilometodska ideja i svetosavlje*, Zagreb, 1985.; Tomo VUKŠIĆ, »Crkva i vjerski život među Hrvatima i Slovencima od stvaranja kraljevine Jugoslavije do uspostave komunističke vlasti (1918.–1945.)«, *Vrhbosnensia*, br. 2, Sarajevo, 2004., str. 337–368.

³ »Katolička i pravoslavna crkva u SHS«, *Katolički tjednik*, br. 44, Sarajevo, 7. XI. 1926., str. 7–8.

⁴ Dragan NOVAKOVIĆ, »Versko zakonodavstvo Kraljevine Jugoslavije«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, god. XXXIII, br. 2, Rijeka, 2012., str. 941.

⁵ »Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 142a, Beograd, 28. VI. 1921.

simpatije državnih vlasti bile su na strani pravoslavlja. Tome je u prilog išla i činjenica da su državne službe bile najvećim dijelom popunjene Srbima, a Hrvati koji su u malom broju participirali u državnim službama bili su uglavnom prožeti ideologijom liberalizma i unitarizma, i kao takvi dobrim djelom neprijateljski nastrojeni prema Katoličkoj crkvi. Sami Srbi smatrali su kako su oni oslobodili Hrvate i Slovence od tuđinskog jarma »pri-sajedinivši« ih Srbiji, te da bi se i oni sada trebali osloboditi »papinskog jarma«. ⁶ Za novu vlast Crkva je trebala postati oruđe jačanja narodne i državne ideje, po uzoru na srpsko pravoslavlje, a budući da Katolička crkva nije pristajala na takvu ulogu, smatrali su je anacionalnom i protudržavnom. Kako bi provela svoje planove o narodnom, državnom i vjerskom jedinstvu, država je protiv katolicizma koristila sve snage koje su mu bile protivne kao što su liberalizam, starokatolicizam, slobodno zidarstvo, koje je u novoj državi bilo iznimno jako, i pravoslavlje. ⁷ Otvoreni, borbeni i agresivni nastupi prema katolicima nastupili su vrlo brzo po stvaranju nove države.

Prvi su to osjetili katolici u Bačkoj, Banatu i Baranji. Rješenjem Ministarskog savjeta od 20. kolovoza 1920. godine svećenicima je bila zabranjeno predavati vjeronauk u školama. Katoličkoj crkvi oduzeta je zgrada gimnazije u Novom Sadu, zatim u Somboru zgrada u vlasništvu časnih sestara koja je pretvorena u srpsku mušku preparandiju. Kapelica gimnazije u Subotici, kojom su se služili isključivo katolici, bila je predana pravoslavnim svećenicima, dok je katoličkim bio zabranjen svaki pristup. Državna vlast je katolicima u Bačkoj oduzela 20 samostanskih škola, 121 školsku dvoranu i 70 učiteljskih i kantorskih stanova. ⁸ Sestrama Naše Gospe oduzeto je 20 stanova u koje su useljeni državni službenici. ⁹ Protiv tih nepravda energično je prosvjedovao katolički episkopat koji je u svibnju 1922. godine poslao vladi *Predstavku*. Tako biskupi navode slučaj katoličkih redovnica u Velikom Bečkereku, koje su tražile da nastave voditi školu za 14 000 katolika koji ondje žive, a koju su vodile već 42 godine. Ministarstvo prosvjete im nije dalo dozvolu dok je isto Ministarstvo dozvolilo konfesi-onalnu školu za 1 200 Židova koji su ondje živjeli. Navode dalje kako je odbor Ministarstva prosvjete odredio kako se u spomenutim područjima sva nastava treba održavati od strane laika, pa čak i vjeronauk i to prema udžbenicima koje odobri Ministarstvo vjera, a privatne škole mogu se osnivati samo ondje gdje nema državnih. Biskupi se osvrću i na progon i za-branu Marijinih kongregacija, koje su čisto pastoralna uredba Katoličke crkve, priznate i do-puštene u čitavu svijetu. Također progovaraju i o odredbi Ministarstva prosvjete kako se sva srednjoškolska mladež prema uredbi iz 1921. godine mora učlaniti u Jugoslavenski sokol i odgajati u sokolskoj ideji, koja je prema pisanju biskupa »protukršćanska i protucrkvena«. Velik problem u odnosima Crkve i države bilo je i pitanje agrarne reforme. Biskupi navode kako se Katoličkoj crkvi što se tiče toga pitanja nanose nepravde, dok je u isto vrijeme srpskom patrijarhu vraćen veleposjed u Dalju. ¹⁰ Nepoznati autor, s inicijalima dr. S. B., pisat će

⁶ Usp. J. KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija*, str. 905.

⁷ Usp. J. KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija*, str. 906; »Protiv nepravde otimačine«, *Nedjelja*, br. 32, Sarajevo, 12. VIII. 1923., str. 4.

⁸ »Protiv nepravde otimačine«, *Nedjelja*, br. 32, Sarajevo, 12. VIII. 1923., str. 4.

⁹ »Subotica: Vjerska »trpeljivost« u Bačkoj«, *Katolički tjednik*, br. 26, Sarajevo, 27. VI. 1926., str. 3; »Drska otimačina«, *Nedjelja*, br. 40, Sarajevo, 7. X. 1923., str. 7.

¹⁰ »Predstavka jugosl. katoličkog episkopata o nepravdama protiv kat. Crkve u Jugoslaviji«, *Katolički list*, br. 18, Zagreb, 4. V. 1922., str. 210–212.

u *Katoličkom listu* 1921. godine o nepravdama koje su pretrpjele školske sestre u Somboru, nazivajući to samo dijelom »duševnih patnji koje trpi naš svijet u Vojvodini«. ¹¹ Njihov slučaj iznio je u beogradskoj skupštini Janko Šimrak, a odgovor koji je dobio najbolje oslikava odnos vlasti prema katolicima. Sestre su, naime, izgubile svoju školu jer su djelovale protiv države i kralja, a ne zbog toga što su katoličke učiteljice. ¹²

Godine 1925. vlast je privatnim katoličkim učiteljskim školama oduzela pravo javnosti. Energičan istup katoličkog episkopata i jednodušnost katolika uspjeli su učiniti da katoličke škole ipak nisu uništene, ali se zato nisu smjele osnivati nove škole. ¹³

Jedno od ključnih pitanja koje je opterećivalo odnos Katoličke crkve i države, ali s druge strane i odnose sa Srpskom pravoslavnom crkvom, i gdje se opetovano pokazivalo koliko je SPC privilegirana u odnosu na Katoličku crkvu bila je raspodjela državnog novca vjerskim zajednicama. O toj neravnopravnosti u raspodjeli proračunskog novca predviđenog za vjerske zajednice najčešće je pisao narodni zastupnik i svećenik križevačke eparhije Janko Šimrak u *Katoličkom listu*. Pravoslavna crkva u čitavoj državi dobila je za 1922. godinu 141 246 436 kruna, a Katolička crkva 10 903 993 kruna. ¹⁴ Ta očigledna nepravda događala se iako je članak 12. Ustava predviđao da se novac iz državnog proračuna treba dijeliti prema brojčanoj zastupljenosti pojedine vjerske zajednice. ¹⁵ Zanimljivo je i to da su proračun za Katoličku crkvu izrađivala dvojica pravoslavnih svećenika, koji su vodili glavnu riječ u Odjeljenju za financiranje vjerskih zajednica Ministarstva vjera. ¹⁶ Ista politika nastavila se i kasnijih godina, tako da katolički biskupi okupljeni u Zagrebu 1926. godine izjavljuju kako je uza sve predstavke i intervencije katoličkog episkopata kod Ministarstva vjera Katolička crkva prikraćena za proračunski novac u vrijednosti od 21 907 724 dinara, te se pozivaju na članak 12. Ustava koji predviđa raspodjelu državnog novca prema broju vjernika. ¹⁷ Za prethodnu godinu 1926. proračun Ministarstva vjera iznosio je 141 milijun dinara, od čega je Pravoslavnoj crkvi pripalo 69 milijuna, a Katoličkoj crkvi 34 milijuna. Neosporna je činjenica da je radikalno-seljačka koalicija (Pašićevi radikali i Radićev HRSS) jednoglasno prihvatila taj proračun. ¹⁸ Pristranost Ministarstva vjera bila je toliko očita da ga je jedan novinar sarajevske *Nedjelje* nazvao »tek jednim odsjekom srpske patrijaršije« ¹⁹.

O snažnoj pravoslavnoj propagandi i prozelitizmu progovorio je u *Katoličkom listu* i Franjo Pipinić – možda njegov članak najbolje oslikava na koji se način protežiralo pravoslavlje i kako se provodio pravoslavni prozelitizam koji je podupirala i državna vlast. Tako

¹¹ »S. B., Ravnopravnost konfesija«, *Katolički list*, br. 37, Zagreb, 15. IX. 1921., str. 434.

¹² Usp. J. KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija*, str. 907; »Protiv nepravdne otimačine«, *Nedjelja*, br. 32, Sarajevo, 12. VIII. 1923., str. 4.

¹³ Usp. Ivan Angelo RUSPINI, »Crkveno-pravne bilješke«, *Bogoslovska smotra*, god. XVIII, br. 2, Zagreb, 1930., str. 225–248.

¹⁴ Janko ŠIMRAK, »Vjerska ravnopravnost i proračun«, *Katolički list*, br. 40, Zagreb, 6. X. 1921., str. 470–472.

¹⁵ »Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, *Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, br. 142a, Beograd, 28. VI. 1921.

¹⁶ Janko ŠIMRAK, »Još jednom: Državni proračun i katolička crkva«, *Katolički list*, br. 2, Zagreb, 12. I. 1922., str. 17; »Kulturno-vjerske prilike katolika u Jugoslaviji«, *Nedjelja*, br. 33, Sarajevo, 13. VIII. 1922., str. 2–4.

¹⁷ »Konferencije katoličkog episkopata u Zagrebu«, *Katolički list*, br. 42, Zagreb, 22. X. 1926., str. 573.

¹⁸ »Proračun za vjerske potrebe-Zapostavljanje katolika«, *Katolički tjednik*, br. 6, Sarajevo, 7. II. 1926., str. 9.

¹⁹ »Za pravoslavce sve, katolicima ništa!«, *Nedjelja*, br. 16, Sarajevo, 16. IV. 1922., str. 11.

kaže sljedeće: »Čitav se naš život popravoslavljuje i mi sami, mi koji hoćemo da smo koreniti katolici poprimamo mnogo pravoslavnih crkvenih izraza i običaja. Mnogo tu čini vojska, koja ima službeno pravoslavno obilježje... Ne da se tajiti, da je jedan pod velikih uzroka ovim pojavama to, što državne vlasti na svakom koraku javno i tajno protežiraju pravoslavlje i što pravoslavci imadu svuda u državi veće povlastice nego katolici... Pretjerani nacijonalizam, koji prelazi u šovinizam, od kojega boluje današnje vrijeme, hoće da zavlada i u Crkvi. Pravoslavlje je toj bolesti već odavno otvorilo svoja vrata.«²⁰

Svakako je najpoznatiji slučaj srpsko-pravoslavnog prozelitizma bio slučaj »otok Vis«, gdje su vlastodršci nezadovoljnim seljacima obećali rješavanje njihovih problema ako pređu na pravoslavlje. Naime, nezadovoljstvo dijela Višana agrarnom reformom iskoristila je pravoslavna propaganda potpomognuta mjesnim vlastima, te je preko pravoslavnog splitskog prote Sergija Urukala obećala da će riješiti to pitanje ako se »vrate pravoslavlju«. Sam je Urukalo hvalio Višane, koji su pristali uz pravoslavlje, »što se napokon vraćaju u sveto pravoslavlje«²¹. Agrarno pitanje na Visu vlasti su otezale preko sedam godina, a radilo se o podjeli crkvene zemlje, što je naposljetku dovelo do sukoba između dijela težaka i svećenstva na otoku. Taj sukob iskoristila je srpsko-pravoslavna propaganda. Novinar sarajevskog *Katoličkog tjednika*, pišući o »Viškom slučaju«, upozorava na neravnopravnost katolika i pravoslavaca u Kraljevini SHS, a između ostalog kaže: »Žalosna pojava prelaza na pravoslavlje kod nekog malenog dijela pučanstva u Visu otkrila nam je najbolje, na koji se način hoće pravoslavlje da upotrebi u političke svrhe a i na osvetu katoličkom svećenstvu u našoj domovini. Ova nas pojava uvjerava, da upravne vlasti svojim ponašanjem i posvemašnjom svojom pasivnošću favoriziraju i tako podupiru svaki pa i najmanji pokret, koji se s bilo koje strane i bilo s kojih motiva uzdiže proti katoličkoj crkvi i njezinom svećenstvu... Može dosita da bude u zakonu upisano, da su sve zakonom priznate vjeroispovijesti pred tim zakonom ravnopravne, ali će biti ipak uzan sve to pravoslavna crkva kod vladinih krugova smatrana kao državna vjera, kojoj će se priznavati supremacija nad ostalim zakonom priznatim vjerama. Crkveni faktori pravoslavne crkve to dobro osjećaju pak se možda smatraju pozvanima da i oni potpomognu vladu.«²² Srpske novine veličale su taj događaj, tako je beogradsko Vreme zanosno glorificiralo taj događaj posvetivši mu dva stupca pod naslovom: »Stanovnici dalmatinskog ostrva Visa listom prelaze na pravoslavlje«. Jednako je učinio i radikalni list *Država iz Splita*, koji je donosio opširne izvještaje o tom događaju i otvoreno ga odobravao.²³ Naime, pobunjenim seljacima kao glavni razlog prijelaza na pravoslavlje bilo je obećanje radikalskih predstavnika da će svi koji prijeđu na pravoslavlje biti oslobođeni od materijalnih podavanja za uzdržavanje Crkve, te da će se osnovati vinarska zadruga, koju će vlada poduprijeti jeftinim kreditima i niskim cijenama poljoprivrednih potrepština.²⁴ Radikalni agitator iz Beograda Đorđe Jelenić obećao je seljacima da će najlakše doći do rješenja agrarnog pitanja ako prijeđu na pravoslavlje. O tome je bio izvješten i srpskopravoslavni episkop u Šibeniku, koji je prihvatio ovo stanje i poslao na Vis split-

²⁰ Franjo PIPINIĆ, »Jedno pitanje«, *Katolički list*, br. 3, Zagreb, 20. I. 1927., str. 32–33.

²¹ »»Pokret za prijelaz na pravoslavlje«, *Katolički tjednik*, br. 7, Sarajevo, 14. II. 1926., str. 6.

²² »Pravoslavlje u službi politike«, *Katolički tjednik*, br. 9, Sarajevo, 28. II. 1926., str. 6.

²³ »Propaganda za pravoslavne na otoku Visu«, *Katolički list*, br. 7, Zagreb, 18. II. 1926., str. 93.

²⁴ *Isto*.

skog paroha Urukala, inače aktivnog člana Radikalne stranke, koji je nezadovoljnike priveo na pravoslavlje.²⁵ Za takve »nacionalno svesne« Višane bila je na Visu podignuta i pravoslavna crkva, a vlasti ne samo da su mirno promatrale takvu nedopuštenu vjersku propagandu nego su je i aktivno podupirale.

Još je jedno pitanje uvelike opterećivalo odnose Katoličke crkve i države u Kraljevini SHS, a upravo je ono pokazivalo pravo stanje stvari i odnos države prema Crkvi, ali ne samo države nego i Srpske pravoslavne crkve. Bilo je to pitanje konkordata sa Svetom Stolicom. Raspadom Austro-Ugarske Monarhije i nastankom Kraljevine SHS otvorilo se i pitanje pravnog uređenja odnosa između nove države, s velikim brojem katolika, i Svete Stolice, a to je pitanje trebalo biti riješeno konkordatom kao normalnom i prihvaćenom praksom. Stvaranjem nove države na snazi su ostali konkordati koje je Sveta Stolica potpisala s državama kojima su ranije pripadali pojedini dijelovi Kraljevine SHS. Na snazi je ostao konkordat s Habsburškom Monarhijom iz 1855. godine, koji je vrijedio kao državni zakon u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.²⁶ Iako je papa Benedikt XV. proglasio 1921. godine taj konkordat ukinutim, većina pravnih stručnjaka smatrala je da on i dalje vrijedi za spomenute krajeve.²⁷ Također je još vrijedio i konkordat s Crnom Gorom iz 1886. godine, za koji se osobno jako zalagao biskup Josip Juraj Strossmayer.²⁸ Zatim je vrijedila i konvencija koju je Sveta Stolica potpisala s Austro-Ugarskom za Bosnu i Hercegovinu 1881. godine.²⁹ Posljednji u nizu bio je konkordat s Kraljevinom Srbijom iz 1914. godine.³⁰ Od triju velikih vjerskih zajednica prva je svoj pravni položaj uredila Srpska pravoslavna crkva. Odnos Pravoslavne crkve i države prikazuje jedna izjava Pravoslavne sekcije pri Ministarstvu vjera iz 1921. godine u kojoj stoji: »Srpska pravoslavna crkva zadahnuta je željom, da svoju organizaciju usavrši tako, kako bi prema božanskom pozivu svome mogla biti od što veće moralne i državotvorne koristi za državu i narod; a svesna je toga, da će to moći učiniti samo na temelju veroispovjesne samostalnosti uz zaštitu države«.³¹ Srpska je Crkva i u novoj državi nastavila propovijedati svoju državotvornu misiju zato je i najbrže uredila svoje odnose s državom.³² Godinu dana nakon Srpske pravoslavne crkve, 1930. godine, svoj položaj će urediti i Islamska vjerska zajednica,³³ iako uz velik otpor Srpske pravoslavne crkve i njezina poglavara patrijarha Varnave.³⁴ Čak će i novonastala Hrvatska starokatolička crkva 1923. godine dobiti zakonsko priznanje od države,

²⁵ »Pravoslavna agitacija na otoku Visu«, *Katolički list*, br. 30, Zagreb, 29. VII. 1926., str. 426.

²⁶ Usp. Angelo MERCATI, *Raccolta di Concordati*, Citta di Vaticano, 1954., str. 821–844.

²⁷ Edo LOVRIC, »Vrijednost konkordata u Hrvatskoj prije i nakon sloma Austro-Ugarske«, *Mjesečnik*, br. 47, Zagreb, 1921., str. 4–5, 197–216.

²⁸ Usp. Andrija SPILETAK, »Strossmayerova spomenica ruskoj vladi god. 1876.«, *Bogoslovska smotra*, god. XXIII, br. 4, Zagreb, 1935., str. 381–400.

²⁹ Usp. A. MERCATI, *Raccolta di Concordati*, str. 1014–1015.

³⁰ Usp. Vjekoslav WAGNER, »Povijest katoličke crkve u Srbiji u XIX. vijeku«, *Bogoslovska smotra*, god. XXII, br. 1, Zagreb, 1934., str. 41; I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, str. 20–23; A. MERCATI, *Raccolta di Concordati*, str. 1100–1103.

³¹ Rado KUŠEJ, *Verska anketa u Beogradu i njeni zaključci*, Ljubljana, 1922., str. 5.

³² »Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi«, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 269, Beograd, 1929., 2010–2013.

³³ »Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije«, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 99-X, Beograd, 7. II. 1930.

³⁴ I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, str. 32.

kao i židovska zajednica i neke crkve reformacijske baštine.³⁵ Tijekom postojanja Kraljevine SHS/Jugoslavije pravni odnosi s Katoličkom crkvom neće biti uređeni. Iako je Vlada Kraljevine SHS/Jugoslavije započela 1925. godine pregovore sa Svetom Stolicom oko sklapanja konkordata, koji je naposljetku sklopljen 25. srpnja 1935. godine u Rimu, Vlada Milana Stojadinovića, zbog izbivanja tzv. »konkordatske krize«, nije poslala konkordat na ratifikaciju u Senat, da bi ga na kraju pod pritiscima Srpske pravoslavne crkve 1937. godine povukla iz skupštinske procedure. Pravni položaj Katoličke crkve u Kraljevini SHS/Jugoslaviji nikada nije bio riješen. Najveću prepreku predstavljao je otpor Srpske pravoslavne crkve, koja je smatrala kako je posve normalno i samo po sebi razumljivo da će ona u novoj državi imati onu ulogu koju je stoljećima imala u povijesti srpskoga naroda. Zato se oštro suprotstavljala potpisivanju konkordata smatrajući konkordat kao i vjersku ravnopravnost s katoličanstvom ugrožavanjem svojih vitalnih i vjerskih interesa i prava, kao i direktnu ugrozu pravoslavlja od strane katoličanstva.

Grkokatolici u Bosni u vrijeme austro-ugarske uprave

Prema odluci Berlinskog kongresa, Austro-Ugarska Monarhija okupirala je 1878. godine Bosnu i Hercegovinu. Dolaskom austro-ugarske uprave to će područje, osobito Bosnu, zahvatiti velike migracijske i demografske promjene. Velik broj muslimana iz Bosne i Hercegovine napustit će zemlju dok će u isto vrijeme započeti proces doseljavanja stanovništva iz svih dijelova Monarhije. U prvom redu su to bili državni službenici u administraciji, policiji i vojsci, zatim poslovni ljudi i kadrovi potrebni za industrijalizaciju zemlje te jedan dio seljaka i radnika.

Kolonizacija Bosne u prvome je planu bila motivirana unaprjeđenjem poljoprivrede tako da je zajedničko ministarstvo financija Austro-Ugarske Monarhije donijelo odluku o vanjskoj i unutarnjoj kolonizaciji Bosne. Svoju odluku prosljedilo je 3. kolovoza 1893. godine Zemaljskoj vladi Bosne i Hercegovine sa sjedištem u Sarajevu. Ta je odluka predviđala da država prostor pod šumom veličine 22 000 hektara u sjevernom dijelu Bosne, uglavnom u Banjalučkom kotaru i njegovoj bližoj okolici, dodjeli kolonističkim obiteljima i to deset do dvanaest hektara za krčenje i poljodjelsko iskorištavanje. Zemlja se nije davala u vlasništvo, nego u zakup, i to na deset godina. Nakon deset godina kolonisti su, pod uvjetom da su zemlju iskrčili, uredili i obradili te da su politički i moralno primjereni, posjed dobivali u trajno vlasništvo. Između ostalog morali su prihvatiti i bosansko državljanstvo. Svaka obitelj imala je pravo dobiti besplatno šumsku građu iz državnih šuma za izgradnju nastamba i gospodarskih zgrada.³⁶

U razdoblju od 1895. do 1905. godine u Bosnu je doselilo 1 917 obitelji kolonista, od čega 830 poljskih, 365 ukrajinskih, 331 njemačka, 107 čeških, 87 talijanskih, 86 mađarskih i

³⁵ »Zakon o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji«, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 301, Beograd, 24. XII. 1929.; »Zakon o evangeličko-hrišćanskim i o reformovanoj hrišćanskoj crkvi u Kraljevini Jugoslaviji«, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 17. IV. 1930.

³⁶ Usp. B. GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, str. 197–198; Noel MALCOLM, *Bosna – kratka povijest*, Sarajevo, 2011., str. 261–262; Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 96–100.

11 drugih nacionalnosti. Vidljivo je kako je najviše kolonista došlo iz Galicije, odnosno Haličine. Na njih je od ukupne površine predviđene za kolonizaciju otpalo 65% zemlje i osnovana su 24 naselja. Prema statistikama radilo se o 4 173 rimokatoličkih Poljaka i 1 879 grkokatoličkih Ukrajinaca (Rusina).³⁷ Najvećim dijelom kolonisti iz Galicije naselili su se u okolici Prnjavora i po obližnjim šumama, kao i na prostoru između planina Ljubića, Motajice i Kozare.³⁸ Tomu u prilog ide i činjenica da Šematizam Banjalučke biskupije iz 1892. godine nigdje ne spominje nikakvu grkokatoličku koloniju ili župu,³⁹ dok Šematizam iste biskupije iz 1900. godine navodi kako u župi Prnjavor postoji naseobina od 470 grkokatoličkih Rutena, kako ih naziva Šematizam, te da o njima brigu vodi Andrija Szegegy, svećenik Križevačke eparhije iz Hrvatske. Zatim navodi kako ih na području Banjalučke dijeceze ima oko 730. Za svoje vjerske potrebe služili su se rimokatoličkom crkvom u Prnjavoru, gdje su prema svome obredu i Julijanskom kalendaru imali bogoslužja.⁴⁰ Treba spomenuti da se već 1889. godine iz Galicije doselila grupa od 72 obitelji i na području između Prnjavora, Srpca i Banje Luke, blizu Novog Matinca, osnovali naselje Kličko Brdo.⁴¹ Šimrak navodi kako su se grkokatolici iz Galicije doselili u Bosnu 1890. godine, a posljednja grupa je došla 1911. godine u selo Cerovljane kod Bosanske Gradiške.⁴²

Velik otpor prema kolonizaciji Bosne imalo je srpsko-pravoslavno stanovništvo, osobito ako se uzme u obzir da je većina kolonista bila katoličke vjere i tek jedan manji dio protestantske,⁴³ čime se uvelike mijenjala demografska slika Bosne u korist katolika. Upravo je zbog tih otpora Zemaljska vlada u BiH odustala od projekta podjele državne zemlje kolonistima. No, i to nije spriječilo dolazak i naseljavanje poljskih i ukrajinskih kolonista, koji su kupovali zemlju od bosanskih muslimana koji su se iseljavali. Tako da se proces naseljavanja Poljaka i Ukrajinaca nastavio i mimo vladine politike. Tijekom austro-ugarske uprave u Bosni su osnovane 54 kolonističke naseobine s oko 10 000 kolonista, najvećim dijelom Poljaka i Ukrajinaca.⁴⁴

Prema statističkim podacima iz 1911. godine Bosna i Hercegovina je imala 1 898 044 stanovnika, od čega 612 090 muslimana (32,25%), 825 338 pravoslavaca (43,48%), 434 190 rimokatolika (22,88%), 8 136 grkokatolika (0,43%), 6 337 evangelika (0,34%) i 11 875 Židova (0,62%), od čega 8 202 sefarda i 3 655 aškenaza. Najveći porast stanovništva od 1878. godine zabilježili su katolici, kojih je tada bilo 18,08% da bi ih 1911. godine bilo 22,88%,⁴⁵ a trend njihova porasta i dalje se nastavljao, što prirodnim prirastom što kolonizacijom.

³⁷ F. HAUPTMANN, »Reguliranja zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austro-ugarske vladavine«, str. 151–171.

³⁸ Usp. B. GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, str. 198; Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 96–100.

³⁹ *Schematismus Cleri Diocesis Banjalucensis in Bosna*, Banja Luka, 1892.

⁴⁰ *Schematismus Cleri Diocesis Banjalucensis in Bosna*, Banja Luka, 1900., str. 30–31.

⁴¹ A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 175.

⁴² Janko ŠIMRAK, »Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 13, Zagreb, 1. IV. 1926., str. 173.

⁴³ Usp. N. MALCOLM, *Bosna – kratka povijest*, str. 263.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ *Bosna i Hercegovina u brojkama*, Mostar, 1911., str. 2–3.

Grkokatoličko stanovništvo prve generacije uglavnom se bavilo poljoprivredom i kao takvo bilo je usko vezano uz zemljišni posjed. No, već druga generacija kolonista opredjeljuje se za zanate, dok su djevojke često bile zaposlene kao sluškinje po gradskim domaćinstvima.⁴⁶ Najveći broj kolonista počinje dolaziti nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, da bi svoj vrhunac kolonizacija doživjela u razdoblju od 1910. do 1912. godine.⁴⁷ Kolonisti najviše dolaze iz područja Galicije, iz kotareva: Bučač, Zbaraž, Rava Ruska, Rudky, Ternopilj, Rohatyn, Zoločiv, Sokalj, Brody, Berežani, Drohobyč, Pidhajci, Permyšljany, Horodenka, Tovmač, Sambir, Skalat i Husjatyn, kao i iz Karpatske Ukrajine iz Tičova i Užhoroda. Središta njihova naseljavanja u Bosni su oko Prnjavora, Bosanske Gradiške, Laktaša, Čelinca, Dervente, Prijedora i Banja Luke.⁴⁸

Prvu grupu kolonista tvorile su veće grupe grkokatoličkih obitelji koje su se planski naseljavale i te su grupe, zbog kompaktnosti, uglavnom održavale svoj nacionalni, vjerski i jezični identitet. Drugu grupu činile su obitelji koje su se na određena područja naseljavale u manjem broju te su kao takve bile podložnije asimilaciji. Najčešće se radilo o dvije ili tri obitelji. Treću grupu činili su državni i vojni činovnici koji su se naseljavali uglavnom u gradove, gdje su se vrlo brzo asimilirali s većinskim kršćanskim stanovništvom. Tako da su se pripadnici treće grupacije u drugoj ili trećoj generaciji uglavnom asimilirali u rimokatolike ili pravoslavce, ponajprije zbog sličnosti obreda.⁴⁹

Doseljavanjem većeg broja ukrajinskih grkokatolika u Bosnu otvorilo se i pitanje pastoralne skrbi za njih. Ukrajinski grkokatolici nisu imali svoga svećenika za svoj obred i sa znanjem njihova jezika. U rješavanje pastoralne skrbi za grkokatolike u Bosni uključili su se križevački vladika Julije Drohobecki, vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i banjalučki biskup fra Marijan Marković.⁵⁰ Temelje organizacije grkokatoličkih vjernika u Bosni i Hercegovini udario je svećenik iz Galicije o. Josif Žuk, koji je imenovan generalnim vikarom za grkokatolike u Bosni i Hercegovini, a krajem 1914. godine Sveta Stolica je imenovala o. Oleksija (Aleksija) Bazjuka apostolskim administratorom za Bosnu, čime je sve grkokatolike s toga područja podvrgla izravno Apostolskoj Stolici.⁵¹ Bazjuk je središte apostolske administrature za grkokatolike u Bosni 1916., prenio iz Sarajeva u Banja Luku, gdje je bila njihova najveća koncentracija. Metropolit ukrajinskih grkokatolika grof Andrej Šeptickij poduzeo je nakon 1902. godine niz djelatnosti za pripremu slanja svećenika iz zapadne Ukrajine, tako da je već 1907. godine poslao dva visoko obrazovana svećenika

⁴⁶ A. BURDA, »Poljski naseljenici u Bosni«, str. 187.

⁴⁷ N. KEKIĆ, »Pastorizacija doseljenih Ukrajinaca u Bosni za biskupa Julija Drohobeckog«, str. 104–105.

⁴⁸ Usp. A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 175; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Zagreb, 1975., str. 176; Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 96–100.

⁴⁹ Usp. A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 179; B. GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, str. 207.

⁵⁰ Ivan PEKLIĆ, »Život i djelo križevačkog biskupa Julija Drohobeckog«, *Podravina*, god. III, br. 5, Koprivnica, 2004. str. 83–85; Zlatko KUDELIC, »Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini tijekom austrougarske vladavine u novijoj domaćoj i inozemnoj historiografiji«, *Croatica christiana periodica*, god. XXXII, br. 62, Zagreb, 2008., str. 58; B. GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, str. 198–204; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, str. 212–223.

⁵¹ B. GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, str. 205–211.

u Bosnu, a s trećim je započeo izgradnju samostana obnovljenog reda Teodora Studite u Kamenici kod Čelinaca.⁵² Nadbiskup Stadler imao je prijedlog da se za bosanske grkokatolike osnuje biskupija u Sarajevu unutar autonomije Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, koju je već uživala Srpska pravoslavna crkva. Zemaljska vlada smatrala je taj Stadlerov prijedlog nepotrebnim i takvim da prelazi stvarne potrebe grkokatolika.⁵³ Stadler je tim svojim prijedlogom htio neutralizirati negativne posljedice uspješne borbe muslimana i Srba za vjersku autonomiju i osnažiti grkokatoličku crkvenu organizaciju koja bi spriječila prijelaz unijata, poglavito Ukrajinaca, na pravoslavlje zbog sličnosti njihova obreda s onim u SPC-u, a nadao se da će se zbog identificiranja vjerske i nacionalne pripadnosti u BiH katolici iz Monarhije politički prikloniti Hrvatima. Zbog toga je i poticao kolonizaciju grkokatolika, što vlasti nisu prihvaćale, dok su Mađari podržavali nezadovoljne Srbe koji su se protivili naseljavanju grkokatoličkih Ukrajinaca.⁵⁴

Do 1918. godine u Bosni su bile organizirane sljedeće grkokatoličke župe: Kozarac sa 1 000 vjernika i filijalnim crkvama u Marički i Pastirevu, Dvetina s 2 000 vjernika i filijalnim crkvama u Hrvaćanima i Gajevima, Prnjavor s 3000 vjernika i filijalnom crkvom u Lišnja-Mujinci, zatim Banja Luka s 700 vjernika i filijalnim crkvama u Opsječkom i Cerovljanima i kapelom u Jablanu, Stara Dubrava s 1500 vjernika i filijalama u Novoj Dubravi i Kamenici.⁵⁵

Naseljavanje katoličkog i grkokatoličkog stanovništva u Bosni u prvome je redu imalo za nakanu kultiviranje zemlje i bilo je gospodarske naravi, ali ne može se isključiti i činjenica da je dolaskom katoličkog stanovništva oba obreda jačao katolički element u Bosni i Hercegovini na štetu muslimana i pravoslavaca. Osobito ako se uzme u obzir da su u toj pokrajini dvojne Monarhije upravo katolici činili najlojalniji sloj stanovništva, iako nisu bili uvijek privilegirani od državne i Zemaljske vlade. Naseljavanjem rimokatolika i grkokatolika mijenjala se etnička struktura Bosne, osobito Bosanske Posavine, no time se slabio i pravoslavni element u Bosni, koji je za Monarhiju predstavljao najopasniji dio stanovništva zbog stalnih težnji srpsko pravoslavnog stanovništva za ujedinjenjem s Kraljevinom Srbijom. Ne možemo isključiti ni mogućnost da je Monarhija naseljavanjem grkokatolika u Bosni nastojala stvoriti »most« prema pravoslavnom stanovništvu s mogućnošću stvaranja crkvene unije, čime bi bio oslabljen srpski nacionalizam u Bosni. Upravo je iz tih razloga je najveći otpor kolonizaciji bio iz srpskih redova bosanskog stanovništva, jer su u naseljavanju kolonista, uglavnom katolika, vidjeli veliku opasnost za svoje nacionalističke pretenzije prema Bosni.⁵⁶ Tako da i o tome treba promišljati kada se

⁵² Isto, str. 213; Mirko BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 22, Zagreb, 4. VI. 1925., str. 261.

⁵³ Isto, str. 214–221; L. ĐAKOVIĆ, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvorenja Sabora 1910.)*, str. 123–136; Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, str. 213–221; Z. GRIJAK, »Vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler i pokušaj utemeljenja grkokatoličke biskupije u Sarajevu. Neostvareni put biskupa Julija Drohobeczoga u Sarajevo 1900.«.

⁵⁴ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, str. 227–229, 257–277, 469, 505, 565.

⁵⁵ Janko ŠIMRAK, »Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 13, Zagreb, 1. IV. 1926., str. 174.

⁵⁶ O odnosima pravoslavnih Srba u Bosni prema kolonizaciji grkokatolika vidi u: Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, str. 228–233.

bude govorilo o progonima grkokatolika u Bosni u vrijeme Kraljevine SHS. Svakako da je politička klima iz razdoblja austro-ugarske uprave uvelike utjecala na otežan položaj bosanskih grkokatolika u novoj državi.

Progoni bosanskih grkokatolika

Nepovoljan i pravno nesređen položaj Katoličke crkve u novoj državi, koja se našla pod udarom pravoslavnog prozelitizma i državnog unitarizma, a koji je svoje glavno uporište nalazio u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, najbolje se odrazio u progonima grkokatolika u Bosni te jednim dijelom u Bačkoj, Dalmaciji i Makedoniji. Za pravoslavne, grkokatolici su predstavljali provokaciju,⁵⁷ primjer katoličkog prozelitizma te su ih kao takve nastojali »vratiti« u pravoslavnu vjeru i to svim mogućim sredstvima. U sredstvima javnog priopćavanja željeli su prikazati kako su pravoslavci u vrijeme Marije Terezije bili prisiljeni prijeći u uniju. Primjerice ministar vjera Kraljevine SHS Miša Trifunović izjavio je 1926. godine u svom izvještaju sljedeće: »...grkokatolici u našoj državi imaju jednu eparhiju sa sjedištem u Križevcima... U našim krajevima naročito je carica Marija Terezija nastojavala oko privođenja pravoslavnih Srba, Rumuna i Rusina na Uniju.⁵⁸ Njegovu tvrdnju opovrgnuo je dr. Janko Šimrak tvrdeći kako: ...*Marija Terezija nije ni jednoga Srbina, ni jednog Malorusa prevela iz pravoslavlja na katolicizam ili uniju. Preko šezdeset hiljada pravoslavnih doseljenika ujedinilo se vjerski sa svojom braćom katolicima na teritoriju Hrvatske još početkom sedamnaestoga vijeka... Za vrijeme Marije Terezije radilo se samo o tome, da li se ima dopustiti, da se pomoću tadašnje vojničke uprave na Granici unište i posljednji tragovi ujedinjenja na Žumberku. Marija Terezija se protivila tom nastojanju vojničkih krugova.*⁵⁹

Grkokatolička zajednica brojila je tada na području cijele države oko 41 600 vjernika (0,4%) i imala 34 svećenika.⁶⁰ Sjedište eparhije za sve grkokatolike bilo je u Križevcima. Eparhija je bila podijeljena na devet dekanata: Stolni, Žumberački, Bački, Srijemski, Slavonski, Bosanski, Banatski, Južno-srpski i Dalmatinski.⁶¹

Progoni u Bačkoj

Pritisak i antikatoličko djelovanje u novoj državi počeli su se osjećati već na samim njezinim počecima. Potiskivanje katoličkog duha i osobiti pritisci na grkokatolike započeli su upravo u Vojvodini, tako da već spominjani tekstopisac u *Katoličkom listu* pod inicijalima dr. S. B. piše: »Potiskivanje kat, duha zapaža se posebice ondje gdje je proširen grko-katolički živalj. Očita je težnja ne samo u širim pravoslavnim krugovima nego i u političkim redovima vladajućih stranaka da se posebice potisne zloglasna unija. Takve smo

⁵⁷ J. KOLARIĆ, *Ekumenska trilogija*, str. 907.

⁵⁸ Janko ŠIMRAK, »Proračun Ministar. Vjera za god. 1926./27. i katolička crkva«, *Katolički list*, br. 10, Zagreb, 11. III. 1926., str. 136.

⁵⁹ *Isto.*

⁶⁰ *Isto.*

⁶¹ *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1932.*, Zagreb, 1932., str. 5–6.

pokušaje već primijetili u našem Žumberku, a na pretek ih imade u Vojvodini. Vladine se kreature ne žacaju u toj raboti nikojih sredstava.«⁶² Isti autor navodi slučaj jednog grkokatoličkog župnika u Vojvodini koji je interniran od strane političkog upravnog činovnika u »župi K.« jer navodno u liturgiji nije spominjao kraljevo ime. Ta će se nepravедna i neistinita optužba često pripisivati i grkokatolicima u Bosni te će državnim političkim tijelima i predstavnicima SPC-a poslužiti kao optužba za progone. Tako da je kolovožu 1922. godine na tu optužbu reagirala i križevačka eparhija, opovrgavajući pritužbe kako »svećenstvo čini molitve za dobrobit države i onih, kojih njome vladaju« i pritom se drži konkordata koji su sklopljeni s Crnom Gorom i Srbijom.⁶³ Župnik iz »Sela K« bio je zatvoren i potpuno izoliran, a na njegovo mjesto doveden pravoslavni ruski svećenik kako bi župu priveo u pravoslavlje.⁶⁴ Očito je da su od samog početka u progonima grkokatolika uz predstavnike Srpske pravoslavne crkve sudjelovali i predstavnici političkih vlasti.

Na području Vojvodine u 18. stoljeću i tijekom 19. stoljeća naselio se veći broj grkokatoličkih Rusina i Ukrajinaca. Činili su najveći dio grkokatoličke zajednice u Kraljevini SHS, njih 30 000 vjernika naseljenih u Bačkoj, Srijemu, Slavoniji i Bosni.⁶⁵ Grkokatolici su ovdje pripadali Bačkom dekanatu Križevačke eparhije, koji je obuhvaćao župe Đurđevo, Kucura, Novi Sad, Ruski Krstur i Stari Vrbas; Srijemskom dekanatu sa župama Bačinci, Berkasovo, Petrovci, Rajevo Selo i Šid te Banatskom dekanatu kojemu su pripadale župe Jankov Most i Markovac.⁶⁶ Na njihovu povezivanju s Križevcima, kao i onom bosanskih grkokatoličkih Ukrajinaca, osobito je radio Janko Šimrak, kako bi spriječio pokušaje nasilnog preobraćanja na pravoslavlje. Njegova nastojanja da uspješno organizira crkveni život grkokatolika pod ingerencijom Križevačke biskupije uključivao je i šire inicijative, pa je tako kao član »Odbora Trojice« radio na sprečavanju preobraćanja grkokatoličkih vjernika na pravoslavlje.⁶⁷ Upravo je Šimrak bio najangažiraniji oko upoznavanja šire javnosti s progonima koje su proživljavali grkokatolici u Bosni i Vojvodini, a koji su uključivali i nasilan prelazak na pravoslavlje. Progona grkokatolika u Vojvodini započeli

⁶² S. B., »Ravnopravnost konfesija«, *Katolički list*, br. 210, Zagreb, 24. XII. 1925., str. 434.

⁶³ »Križevci«, *Katolički list*, br. 33, Zagreb, 18. VIII. 1922., str. 407.

⁶⁴ *Isto*.

⁶⁵ Rusini i Ukrajinci naseljavaju se na spomenutim područjima u vrijeme carice Marije Terezije i 1746. godine osnivaju svoju prvu župu u današnjem Ruskom Krsturu. Nakon toga osnivaju župu u Kucuri. Veliki val doseljavanja grkokatolika s područja Podkarpolja doveo je da su se iz Ruskog Krstura i Kucure proširili i u drugim mjestima na području Bačke, Srijema i Slavonije. Tako su se najprije iselili 1780. godine u Novi Sad, 1802. godine naselili su se na imanju križevačkog biskupa u Šidu, 1834. godine u selo Petrovci, a nakon revolucije iz 1848. godine u sela Stari Vrbas, Bačinci, Mikluševci, Đurđevo, Berkasovo, Piškorevci, Rajevo Selo i Gospodinci. Nešto kasnije naseljavaju se i u Mitrovici, gdje su se asimilirali s Hrvatima. Nakon 1900. godine počinju se iz Galicije doseljavati u Bosnu i Slavoniju. Po dolasku osnivaju svoje vjeroispovjedne škole na rusinskom jeziku, iako ih se od 1899. godine nastojalo sustavno mađarizirati te je od svih škola opstala samo ona u Kucuri. Nakon Prvoga svjetskog rata ponovno osnivaju svoje škole. Organiziraju se 1919. u »Rusko narodno – prosvjetno društvo« sa sjedištem u Ruskom Krsturu. Svake godine izdaju svoj »Ruski kalendar«, a od 1924. izdaju svoje »Ruske novine«, koje su trebale podizati i utvrđivati nacionalni identitet Rusina u Kraljevstvu SHS. Jure PAVIĆ, »Naši grko-katolici Rusini«, *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1934.*, Zagreb, 1934., str. 259–263; Zdravka ZLODI, »Rusini o sebi na stranicama Ruskih Novina«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 2011., str. 183–223.

⁶⁶ *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1932.*, str. 6; *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1933.*, Zagreb, 1933., str. XII–XIII; *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1934.*, str. 12.

⁶⁷ Zlatko MATIJEVIĆ, »Hrvatska pučka stranka«, *Hrvatska revija*, god. III, br. 3, Zagreb, 2003., str. 78–89.

su progonom časnih sestara bazilijanki iz Kucure od strane mjesnih vlasti, odnosno Velikog župana somborskog, kojima je naređeno da se vrate u Križevce.⁶⁸

Iste 1922. godine nastavili su se progoni grkokatolika u Bosni i u Bačkoj. Tako su u Kucuri uzeli za taoca grkokatoličkog svećenika kako bi zastrašili narod i u isto vrijeme slali su bilježnike koji su narod trebali prevesti na pravoslavlje služeći se pritom i potkupljivanjem. Prema pisanju *Katoličkog lista* grkokatolici su svi odreda odbili prijeći na pravoslavlje. Zanimljivo je kako je na srpsko-pravoslavnoj teologiji u Srijemskim Karlovcima i u nekim drugim srpskim bogoslovijama bilo 1921. godine 14, a već 1922. godine 40 rusinskih đaka, koji su studirali teologiju. Prije toga oni su morali napustiti Grkokatoličku crkvu i prijeći na pravoslavlje, da bi se zatim na državni trošak spremali za pravoslavne svećenike. Oni su zatim poslani po grkokatoličkim selima u Bačkoj kako bi agitirali za pravoslavlje i rovarili protiv katoličkih i grkokatoličkih svećenika. Također su s područja Podkarpatja doveli pravoslavne bogoslove koje su obučavali u bogosloviji u Srijemskim Karlovcima, a zatim ih slali među Ukrajince u Bačku i Srijem kako bi ih priveli na pravoslavlje.⁶⁹ Iste godine počeo je izlaziti i list *Ruski Batog*, koji je vrijeđao nacionalnu svijest Rusina, papu, križevačkog biskupa, grkokatoličko svećenstvo i inteligenciju.⁷⁰ Autor članka u *Katoličkom listu* kaže da se u tom listu »direktno diže narod na bunu protiv zakonitih crkvenih vlasti«. U Bačkoj se situacija vrlo brzo smirila, tako da su 1927. godine redemptoristi⁷¹ održali pučke misije za grkokatolike na tom području.⁷² Nešto ranije, 1924. godine, počeo je izlaziti i list ukrajinskih grkokatolika *Ruski Novini*, koji je trebao probuditi nacionalnu i vjersku svijest grkokatoličkih Ukrajinaca u Kraljevini SHS.⁷³

Progoni u Dalmaciji

Progoni grkokatolika nisu se događali samo u Bačkoj i u Bosni, gdje su bili najžešći, nego su sredinom 1924. godine zahvatili i Dalmaciju. U Dalmaciji su grkokatolici imali župe u Vrlici, Kričkama i Baljkama.⁷⁴ Počelo je naredbom velikog župana splitske oblasti Ivana Perovića da se stan grkokatoličkog svećenika oduzima za osnovnu školu. Predstavnik Splitske nadbi-

⁶⁸ »Progon katoličkih sestara u Kucuri«, *Katolički list*, br. 23, Zagreb, 8. VI. 1922., str. 283; »Zgon katoličkih redovnica«, *Nedjelja*, br. 25, Sarajevo, 18. VI. 1922., str. 10–11; »Vjerska intolerancija«, *Obzor*, br. 148, Zagreb, 3. VI. 1922., str. 3.

⁶⁹ »Propaganda za prijelaz na pravoslavlje«, *Nedjelja*, br. 10, Sarajevo, 5. III. 1922., str. 8.

⁷⁰ »Raskolnička propaganda«, *Nedjelja*, br. 49, Sarajevo, 3. XII. 1922., str. 6–7.

⁷¹ Katolička svećenička družba što ju je 1732. godine osnovao sv. Alfonso Maria di Liguori (stoga se nazivaju i *ligvorijanci*) u Scali kraj Napulja. Pravila im je potvrdio Benedikt XIV. 1749. godine uglavnom se bave dušobrižništvom (duhovne vježbe) i pučkim misijama.

⁷² »Prve sv. misije među grko-katolicima u Bačkoj«, *Katolički list*, br. 2, Zagreb, 13. I. 1927., str. 24.

⁷³ »Glasilo katoličkih Rusina«, *Nedjelja*, br. 51, Sarajevo, 21. XII. 1924., str. 6.

⁷⁴ *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1932.*, str. 6; *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1933.*, Zagreb, 1933., str. XII–XIII; *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1934.*, str. 12; Ovi su se grkokatolici ujedinili s Rimom početkom 19. stoljeća. U početku su to bile velike i brojne župe, no zbog slabe povezanosti s ostalim grkokatolicima u kontinentalnoj Hrvatskoj, odnosno zbog geografske, društvene i vjerske izoliranosti te slabe crkvene organizacije broj vjernika je brzo opao. Osobito je bila jaka pravoslavna agitacija, tako da je prvi grkokatolički župnik u Kričkama ubijen iz zasjede. Usprkos tomu velik broj grkokatolika u tim mjestima ostao je vjeran uniji. Pastorizaciju tih župa vršila su trojica svećenika od kojih je jedan stanovao u Vrlici, gdje je sagrađena crkva i župni stan, drugi u Baljkama, gdje je također bila crkva i župni stan, a treći u Petrovom Polju u bizi Krička, gdje je bila sagrađena velika crkva

skupije je na to otišao kod velikog župana Perovića, koji se pravio da on o tome ništa ne zna te kako je to učinila školska vlast, iako je odluka izdana po njegovu osobnom odobrenju. U isto vrijeme križevački je biskup za župnika u Vrlici, Baljkama i Kričkama imenovao Josipa Ribačuka te dozvolio da se u prostorijama župne kuće u Kričkama otvori pučka škola. Uslijedila je pobuna pravoslavnih seljaka koji su otjerali župnika i radnike, koji su uređivali kuću, jer je u međuvremenu stiglo naređenje da im se kuća preda za školu, iako je veliki župan Perović svećeniku Ribačuku obećao da će biti sagrađena nova škola. Započele su i javne prijetnje grkokatolicima toga kraja koje su bile poticane od srpsko-pravoslavnog paroha iz Driša, pravoslavnog glavarara sela Kričke i predstavnika Radikalne stranke. Radnici koji su došli popravljati župnu kuću bili su rastjerani a vođa pobune Petar Čakić javno je prijetio kako će ubiti grkokatoličkog svećenika. Žandarmerijski narednik koji je bio pozvan odgovorio je kako on »nema naloga da uređuje«. Križevačka eparhija i Ordinarijat u Splitu nastojali su pomoću velikog župana Perovića izgladiti ovaj slučaj, no predstavnici kotara ignorirali su njihove pokušaje. Žandarmerija koja je do tada mirno promatrala nasilje dana 20. lipnja 1924. godine počela je provoditi teror nad grkokatolicima, što je ohrabrilo pravoslavne seljake koji su počeli tražiti i ključeve od crkve prijeteci ubojstvom grkokatoliku Petru Krički, poglavaru sela Kričke, ako ih ne dobiju. Krička je u Splitu nastojao od župana Perovića ishoditi zaštitu za grkokatolike i njihova svećenika, na što mu je ovaj naredio da ključeve župnog stana mora predati komesaru općine Romi Ljubiću, koji ih je istoga dana predao pravoslavnom glavaru sela. Ovaj je provalio u kuću i zaključao je u nazočnosti žandarmerijskog narednika. Split-ske radikalske novine *Država* napadale su grkokatolike i govorile o „unijatskoj opasnosti“ i otvoreno pozivale da se grkokatolicima uzmu crkva i župni stan u Vrlici.⁷⁵ Ovaj dalmatinski slučaj pokazuje usku spregu državnih vlasti, čiji su predstavnici ponekad bili i Hrvati, i srpsko-pravoslavnog klera u pitanju progona grkokatolika. Isti slučaj bio je i s grkokatolicima u Vojvodini i Bosni. Iste godine situacija se u Dalmaciji donekle primirila tako da je križevački biskup mogao imenovati Janka Herakovića upraviteljem župe u Kričkama i bila mu je povjerenjena duhovna pastva nad svim grkokatolicima u Dalmaciji.⁷⁶ Veliki župan Perović objelodanio je 22. siječnja 1925. godine odluku Ministarstva prosvjete prema kojoj se župna kuća u Kričkama oduzima grkokatoličkoj zajednici i predaje državi za pučku školu. Isti je taj župan u svome govoru pravoslavnim seljanima toga kraja govorio o grkokatolicima kao ostatku austrijanštine koju treba iskorijeniti, nazivajući uniju »Carskom vjerom«.⁷⁷

Progoni u Bosni

Najteže progone proživljavati će grkokatolici u Bosni. Progoni i protukatolička agitacija, kao i diskriminacija te sustavni pokušaji da se bosanske grkokatolike privede na pravoslavlje bit će najžešći od 1923. do 1926. godine.

s dva zvonika. Župnik u Kričkama bio je ujedno i biskupski vikar za Dalmaciju. Janko ŠIMRAK, »Grkokatolici u Dalmaciji na Golgoti«, *Katolički list*, br. 29, Zagreb, 17. VII. 1924., str. 341.

⁷⁵ Usp. J. ŠIMRAK, »Grkokatolici u Dalmaciji na Golgoti«, str. 341–34; Janko ŠIMRAK, »Progon grkokatolika u Dalmaciji«, *Katolički list*, br. 8, Zagreb, 26. II. 1925., str. 89–92; Janko ŠIMRAK, »Progoni grkokatolika u Dalmaciji«, *Katolički list*, br. 9, Zagreb, 4. III. 1925., str. 104–107.

⁷⁶ »Premještanje u eparhiji križevačkoj«, *Katolički list*, br. 38, Zagreb, 18. IX. 1924., str. 467.

⁷⁷ Janko ŠIMRAK, »Progon grkokatolika u Dalmaciji«, *Katolički list*, br. 9, Zagreb, 4. III. 1925., str. 105–106.

Nastojanjima križevačkog biskupa Dionizija Njaradija i lavovskog nadbiskupa grofa Andreja Šeptickog 1924. godine bosanska apostolska administratura pripojena je Križevačkoj biskupiji, sada u statusu Bosanske vikarije Križevačke biskupije. Od 1924. do 1941. godine u Bosni se povećao broj grkokatoličkih svećenika, osnovano je pet novih župa, u svim župama i filijalama izgrađeni su prikladni bogoslužni prostori, a vikarijat je podijeljen u dva dekanata: Banjalučki i Prnjavorski.⁷⁸ U Bosni su 1932. bile sljedeće grkokatoličke župe s filijalama: Banja Luka, Devetina, Kozarac, Prnjavor, Stara Dubrava, Serdjevići-Lepenica, Lišnja Mujinci i Derventa-Detlak.⁷⁹ Godine 1934. ovome nizu pridodane su i župe Slyž i Kamenica.⁸⁰ Prema državnim statistikama u Bosni je početkom 20-ih godina 20. stoljeća bilo oko 12 000 grkokatolika.⁸¹

U isto vrijeme kada i u Vojvodini započelo se s pritiscima na grkokatolike u Bosni. Janko Šimrak zato šalje ministru vjera Kraljevine SHS upit u kojem mu podastire kako neki Vasilij Strilčyk, bivši grkokatolik iz Galicije⁸² a kasnije srpskopравoslavni svećenik, sili grkokatoličke vjernike u selima Hrvacane i Lišanjan, u župi Prnjavor, da prijeđu na pravoslavlje ili će biti istjerani iz zemlje te ako prihvate pravoslavlje da će dobiti još zemlje i šuma. Namjera mu je bila da otme grkokatoličku crkvu u selu Lišanjan zbog čega je prijetio tamošnjem grkokatoličkom župniku. Šimrak navodi kako se državne vlasti prema ovom nasilju drže »rezervirano i tako samo indirektno podupiru nemire«. Strilčyka je podupro i banjalučki mitropolit Vasilije, koji je na tome području osnovao pravoslavnu župu, iako tamo nije bilo pravoslavaca.⁸³ I ovdje su se protiv grkokatolika čule parole kao što su da je unija »austrijska izmišljotina, kovanica Marije Terezije, austrijska vjera, austrijski upljudak na srpsko-pravoslavnom telu, mađarski patent, pa stoga treba ovu zalutalu braću osloboditi ili u najgorem slučaju uništiti«⁸⁴. Mirko Boić u *Katoličkom listu* piše i o progonima u drugim dijelovima zemlje i kaže: »U tom se smislu i svojski proradilo na svim frontama. Pokušalo se u Žumberku; svom silom se udarilo u Bačkoj na Kucuru i R. Krstur, gdje su nam još u živoj pameti progoni i terori nad tamošnjim grko-katolicima i njihovim svećenicima. Prešlo se na Dalmaciju, o kojoj smo nedavno čitali »lijepje« stvari; zatim se udarilo na grko-katolike u Macedoniji. Najžešći pak »šturm« izveden je na Bosnu, gdje su ionako grko-katolici smatrani strancima i tuđincima, a pored toga miran i pošten elemenat, pa će tako s njima brzo obračunati«.⁸⁵

⁷⁸ B. GRALJUK, »Organiziranje grkokatoličke crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera«, str. 222; »Grko-katolici Bosne i Hercegovine pod jurisdikcijom križevačke eparhije«, *Nedjelja*, br. 36, Sarajevo, 7. IX. 1924., str. 5.

⁷⁹ *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1932.*, str. 6.

⁸⁰ *Spomenica kalendar grkokatoličke križevačke biskupije 1934.*, Zagreb, 1934., str. 12.

⁸¹ Mirko BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 22, Zagreb, 4. VI. 1925., str. 261; Enricio BENEDETTI, »Križevačka eparhija imade crkvenu jurisdikciju nad grkokatolicima u Bosni i Hercegovini«, *Vrhbosna*, god. 38, br. 15-16, Sarajevo, 1924., str. 125; »Grko-katolici Bosne i Hercegovine pod jurisdikcijom križevačke eparhije«, *Nedjelja*, br. 36, Sarajevo, 7. IX. 1924., str. 5.

⁸² Strilčyk je prije dolaska u Bosnu bio bazilijanski monah u samostanu Zovkvi Galiciji, gdje je radio u knjigovežnici. »Progoni bosanskih grkokatolika«, *Obzor*, br. 176, Zagreb, 2. VII. 1922., str. 7.

⁸³ Janko ŠIMRAK, »Protukatolička agitacija u Bosni«, *Katolički list*, br. 27, Zagreb, 6. VII. 1922., str. 331-332; »Progoni bosanskih grkokatolika«, *Obzor*, br. 176, Zagreb, 2. VII. 1922., str. 7.

⁸⁴ M. BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 22, Zagreb, 4. VI. 1925., str. 262.

⁸⁵ *Isto*.

Još 1924. godine križevački je vladika upozoravao na teško stanje grkokatolika u Bosni: »Grkokatolici u Bosni doprinesli su najveće žrtve za održanje svoje vjere. Glavnina za sluga za to pripada svećenstvu na čelu s presvijetlim gospodinom Aleksijem Bazjukom. U posljednje vrijeme dali su se neki tamošnji vjernici zavesti lijepim obećanjima, da ostave svoju pradjedovsku vjeru, da se odjele od svoga naroda i jezika i crkve i svećenika.«⁸⁶

Strilčykovo djelovanje u Hrvacanima

Progoni u Bosni započeli su Strilčykovim dolaskom. On je na prijearu došao grkokatoličkom apostolskom administratoru za Bosnu Alekseju Bazjuku 1920. godine moleći ga da ga zaposli kao učitelja pjevanja u grkokatoličkim župama. Administrator ga je poslao na ispomoć župniku Mihajlu Kindiju u Prnjavor. Ubrzo je Strilčyk počeo sebi prisvajati službe koje nije smio te je od strane apostolskog administratora bio protjeran u samostan u Galiciju. No, ubrzo se vratio u Bosnu i predstavljajući se kao budući grkokatolički svećenik, počeo zavoditi narod. Pritom je organizirao sakupljanje potpisa za to da ga se postavi za župnika grkokatolika u Bosni. Nakon toga otišao je u Srijemske Karlovce, gdje je zaređen za pravoslavnog svećenika po preporuci banjalučkog mitropolita Vasilija.⁸⁷ Zatim se vratio u Bosnu i predstavljao kao rimokatolički svećenik koji će uskoro postati i grkokatolički, samo kad crkvena uprava u Banjoj Luci popusti. Strilčyk je mimo dozvole crkvenih vlasti preuzeo upravu u Hrvacanima,⁸⁸ filijali župe Devetine i tu je počeo služiti misu kao katolički svećenik prisvajajući si pravo na crkvu. Ovdje je javno počeo agitirati za pravoslavlje, što je dovelo do toga da ga je velika većina vjernika napustila. Banjalučki mitropolit javno je obznanio kako je Strilčyk duhovno lice Banjalučke eparhije.⁸⁹ Pokušaji apostolskog administratora kod nadležnih upravnih tijela da se Strilčyka makne iz Hrvacana ostali su bezuspješni. Boić kaže kako je Strilčyk »postao moćni stup jedne državotvorne vjere u Bosni, te je uzet u državnu zaštitu sve od žandara do velikog župana, a za grkokatolike otvorila su se vrata bezakonja i strašnih progona.«⁹⁰ Novinar katoličkog tjednika iz Sarajeva *Nedjelja* opisuje spregu državnih i crkvenih vlasti u napadima na grkokatolike: »Politička vlast složila se s pravoslavnom crkvom i odlučila, da će njenom pomoći uništiti s Rimom sjedinjenu Crkvu istočnog obreda. Banjalučki vladika naručuje tamne tipove i probisvijete, da počinju atentate protiv grkokatolika, a vlada ih obilno plaća. Kotarskim predstojnicima i žandarima naređeno je, da upotrijebe svako nasilje proti mirnom grko-katoličkom pučanstvu, samo da ga odvrte od katoličkog crkvenog

⁸⁶ Dionizije NJARADI, »Križevačka eparhija imade crkvenu jurisdikciju nad grkokatolicima u Bosni i Hercegovini«, *Vrhbosna*, god. XXXVIII, br. 15-16, Sarajevo, 1924., str. 125.

⁸⁷ »Progonstvo grko-katoličke crkve u Bosni«, *Nedjelja*, br. 7, Sarajevo, 18. II. 1923., str. 1.

⁸⁸ Hrvacani su 1910. godine imali 302 grkokatolika, a 1921. godine 373 grkokatolika čime su bili najveća filijala župe Devetina koja je 1921. godine brojala 738 grkokatolika. Župa je sa svojim filijalama pripadala kotaru Prnjavor u kojem je živio najveći broj grkokatolika u Bosni, godine 1921. bilo ih je 6 252, u: Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 101; A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 176–178.

⁸⁹ »Raskolnička propaganda među grko-katolicima«, *Nedjelja*, br. 14, Sarajevo, 9. VII. 1922., str. 7; »Progoni bosanskih grkokatolika«, *Obzor*, br. 176, Zagreb, 2. VII. 1922., str. 7.

⁹⁰ M. BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 22, Zagreb, 4. VI. 1925., str. 262–263; »Progonstvo grko-katoličke crkve u Bosni«, *Nedjelja*, br. 7, Sarajevo, 18. II. 1923., str. 1.

i vjerskog jedinstva i natjeraju u raskolnički tor. Otimačinom, prijetnjama, ubijstvom hoće da se postigne zločinački cilj.«⁹¹ Crkva u Hrvacanima bila je filijala župe Devetina, koja je pripadala katoru Prnjavor. Nju su 1910. sagradili sami vjernici, a posvetili je monasi studiti iz manastira Kamenica. Sada je Strilčyk od nje učinio centar pravoslavne agitacije među grkokatolicima. Između ostalog oduzeto je grkokatolicima i groblje, započela su fizička maltretiranja i napadi na stanovnike Hrvacana koji nisu pristajali uz pravoslavlje a provodili su ih Strilčykovi pristaše i žandari iz Prnjavora. Kako bi što više grkokatolika priveo na pravoslavlje, osnovao je i *Pravoslavni odbor*, koji je trebao privesti grkokatolike na ukrajinsku pravoslavnu vjeru. Strilčyk je vjernicima pokazivao i bogoslužne knjige, želeći im dokazati kako je to jedna te ista vjera. Javno su počeli isticati kako će iz Bosne protjerati sve unijatske svećenike jer je »ovo pravoslavna država«⁹².

Sela Gajevo i Kamenica

Sljedeća točka pravoslavne agitacije bilo je selo Gajevo. Tamo se nalazila filijalna crkva župe Devetine,⁹³ sagrađena 1914. godine a koju je blagoslovio te iste godine apostolski administrator Bazjuk. Pokušaj da se crkvu nasilno prisvoji bio je propao zato su počele različite provokacije. Primjerice, tijekom Uskrsa dok su vjernici molili u crkvi započeli su pucati na crkvu iz revolvera i kad su vjernici napustili crkvu, provalili su u nju i zauzeli je. Napad su izvršili Strilčykovi pristaše, bivši grkokatolici. Nakon toga su održali pravoslavni zbor koji je zamalo završio sukobom koji je spriječio poglavar sela Hric Rožek, grkokatolik. Nakon toga Rožek je bio priveden u žandarmerijsku postaju na saslušanje pod optužbom da radi nereda u selu i održava tajne zborove.⁹⁴

Teror koji su vršili Strilčyk i njegovi pristalice u Bosni najbolje prikazuje slučaj grkokatolika Ivana Bojaka, kojega su oteli, odveli u općinu i izbatinali. Teško ranjenog pokupio ga je svojim kolima grkokatolik Hrinko Kaniuk i odveo ga liječniku u Banja Luku, gdje je Bojak prijavio cijeli slučaj državnom odvjetništvu. Na to su Strilčyk i njegovi pristalice oteli Kaniuka, vezali ga u lance i izbatinali ga.⁹⁵ Zanimljiv je i slučaj s Vrbaskim velikim županom Jovom Todorovićem, koji pokazuje koliko je državna vlast podržavala Strilčyka. On je grkokatoličkom apostolskom administratoru Baziuku u posebnom dopisu predložio početkom 1923. godine neka jednu od dviju grkokatoličkih otetih crkava prepusti pravoslavcima, a vlast će se pobrinuti da se druga oteta crkva vrati grkokatolicima. Apostolski administrator je odbio taj njegov prijedlog pozivajući se na zakone koji se moraju provoditi.⁹⁶

⁹¹ »Progonstvo grko-katoličke crkve u Bosni«, *Nedjelja*, br. 7, Sarajevo, 18. II. 1923., str. 1.

⁹² *Isto*, str. 263.

⁹³ Selo Gajevo, filijala župe Devetina, brojalo je 1921. godine 356 grkokatolika, dok je Kamenica bila filijala župe Stara Dubrava i 1921. brojila 350 grkokatolika, u: Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 10; A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 176–178.

⁹⁴ *Isto*, str. 264.

⁹⁵ »Progonstvo grko-katoličke crkve u Bosni«, *Nedjelja*, br. 7, Sarajevo, 18. II. 1923., str. 1.

⁹⁶ »Progonstvo grko-katoličke crkve u Bosni«, *Nedjelja*, br. 7, Sarajevo, 18. II. 1923., str. 1–2.

Nakon neuspjelog pokušaja preuzimanja sela Gajevo pravoslavni agitatori su se okomili na duhovni centar bosanskih grkokatolika – manastir u Kamenici. Ovdje se uz manastir monaha studita nalazila i filijalna crkva župe Stara Dubrava u kotaru Prnjavor. Kako je Kamenica bio duhovni centar bosanskih grkokatolika, upravo su najžešći napadi i progoni bili usmjereni na taj manastir. Cilj agitatora i napadača bio je istjerati monahe iz manastira i preuzeti zgradu. Krajem listopada 1923. godine uslijedio je prvi napad na župnika u Staroj Dubravi o. Jeana, a zatim su se nizali i drugi. Žandarmerija iz Prnjavora odvela ga je na silu do granice s Hrvatskom i naredila mu da ode u Zagreb, no intervencijom engleskog konzula, jer je o. Jean bio kanadski državljanin, bio je pušten ali se nije mogao vratiti u manastir, nego se smjestio kod grkokatoličkog župnika u Prnjavoru. Nakon toga započeli su napadi na monahe iz manastira. Prvo su ih optužili da su boljševidci, antidržavni element i da bune narod. Dana 29. prosinca 1924. godine u rano jutro žandarska patrola naredila im je kako su odlukom okružnog upravitelja Milojkovića protjerani iz manastira i da ga u roku od dva sata moraju napustiti. Odavde su ih naoružani žandari odveli u Prnjavor, a zatim u banjalučki zatvor. Apostolskom administratoru Bazjuku nije bilo dopušteno da ih posjeti. Ubrzo zatim odvedeni su uz oružanu pratnju u Zagreb i protjerani u Galiciju. Nakon protjerivanja monaha studita, napuštenim manastirom upravljao je župnik iz Stare Dubrave o. Mihajlo Jurista. Lokalni žandari započeli su vrlo brzo s maltretiranjem o. Jurista kako bi napustio prazan manastir. Ubrzo je pred manastir došla delegacija sastavljena od jednog ruskog pravoslavnog popa, »jednog gospodina«, naoružanog žandara i Ivana Demčišina Teodorova, grkokatolika koji je prešao na pravoslavlje. Njihov pokušaj da preuzmu manastir izazvao je pobunu stanovnika Kamenice. Kasnije se ispostavilo da je spomenuti »gospodin« bio zamjenik ministra vjera iz Beograda. Boić navodi kako su novce za agitaciju Strilčyk i njegovi pristaše dobivali od okružnog sreskog načelnika i banjalučkog pravoslavnog mitropolita Vasilija.⁹⁷ Teror nad grkokatolicima u Kamenici time nije prestao. Započeli su se nizati napadi na nezaštićene stanovnike, upadalo im se u kuće, fizički ih se napadalo i maltretiralo, oduzimana im je zemlja i šume, bili su prisiljeni plaćati svakakve izmišljene globe, a kao vrhunac svega bilo im je zabranjeno govoriti ukrajinskim jezikom. Teror je otišao toliko daleko da su Strilčykovi pristaše, otpali grkokatolici i neki pravoslavni Srbi, namjeravali ubiti rimokatoličkog svećenika iz Dubrave i grkokatoličkog svećenika koji je stanovao u manastiru.⁹⁸

Nova Dubrava i Lišnja-Mujinci

Strilčykovi agitatori okomili su se i na selo Nova Dubrava, gdje je od 1912. postojala grkokatolička crkva koju je blagoslovio nadležni župnik o. Grigorije Biljak.⁹⁹ Glavni cilj bio im je otetu crkvu. Strilčyk je 29. srpnja 1923. godine došao u Novu Dubravu i u vrijeme bogoslužja u crkvi počeo tik uz samu crkvu držati bogoslužje ometajući time vjernike u

⁹⁷ Mirko BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 23, Zagreb, 11. VI. 1925., str. 276–277.

⁹⁸ Mirko BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 24, Zagreb, 18. VI. 1925., str. 290–291.

⁹⁹ Nova Dubrava bila je središte grkokatoličke župe koje je 1921. godine imalo 686 grkokatolika, dok je Lišnja, filijala župe Stara Dubrava, imala 1910. godine 26 grkokatolika, u: Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 101; A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 176–178.

crkvi. Zatim su 19. kolovoza 1923. godine njegovi pristaše zauzeli crkvu i postavili stražu na crkvenim vratima. Sam Strilčyk je na blagdan Preobraženja održao u crkvi bogoslužje, naglašavajući kako nikoga unutra ne smiju puštati jer je to »od sad njihova crkva«¹⁰⁰. Nadležni župnik o. Biljak podnio je na to prijavu okružnom poglavarstvu u Prnjavoru radi smetanja posjeda. Sud je naredio da se crkva mora vratiti grkokatolicima i naložio žandarima iz Prnjavora da prisustvuju toj primopredaji. No, kad je crkvu trebalo predati žandari uopće nisu došli, a sudski izaslanik predao je crkvu o. Biljaku nakon što je Strilčyk u njoj održao bogoslužje. Tijekom same primopredaje neki su od otpalih grkokatolika pokušali ubiti župnika, ali su ih u tome spriječili vjernici. Na blagdan Rođenja Presvete Bogorodice 20. listopada 1923. godine o. Biljaka su dok je imao bogoslužje u crkvi žandari prisilili da sve ubrza kako bi nakon njega liturgiju mogao predvoditi Strilčyk. Što je bio očiti dokaz da uživa zaštitu mjesnih vlasti. Po završetku bogoslužja Strilčyk je ponio sa sobom sve stvari koje je o. Biljak tamo ostavio, čak je u torbu istresao posvećene hostije. Uslijedili su upadi u crkvu i neovlašteno prisvajanje crkvene imovine. O. Biljak je to sve uredno prijavljivao državnom odvjetništvu u Banjoj Luci, ali se njegova parnica kao i obično negdje zametnula. Nakon toga uslijedilo je slučaj s upisivanjem zemljišta u vlasništvo grkokatoličke crkve. Naime, kada je župnik Biljak pokušao da crkveno zemljište u Kamenici i Novoj Dubravi prepíše na grkokatoličku zajednicu po nalogu okružnog sreskog poglavara Dušana Vukmirovića, bio je u tome spriječen. Žandari su, osim što su terorizirali grkokatoličke vjernike Kamenice i Nove Dubrave, po nalogu okružnog poglavara izvršili pretres kuća u Staroj Dubravi kako bi pronašli crkvene stvari koje je o. Biljak ovdje sklonio iz Nove Dubrave. Boić u *Katoličkom listu* piše sljedeće: »... kraj gornjih činjenica ne treba ni da govorimo o strašnom i nepodnosivom teroru, koji u Novoj Dubravi vlada. Samo se po sebi razumije, da se otpadnici i ovdje groze našim ljudima, pozivajući se na pomoć državnih vlasti, da će biti svi odavle protjerani ako ne pređu na pravoslavlje; da će svećenike odstraniti i da više neće biti unijata jer da je ovo pravoslavna država, te svi moraju biti pravoslavni.«¹⁰¹ Banjalučki veliki župan koji je došao da »umiri narod« govorio je grkokatolicima da se nemaju što buniti jer su bivši grkokatolici prešli na svoju »staru vjeru« i kao takvi imaju pravo na crkvu. Vrlo brzo uslijedio je napad na grkokatoličke crkvene objekte u Staroj Dubravi i filijali Lišnja. U Staru Dubravu došli su neki otpadnici u prisutnosti žandara i pisara iz Prnjavora i zahtijevali da im se predaju crkvene stvari. Filijala grkokatoličke župe Prnjavor Lišnja-Mujinci imala je crkvu sagrađenu 1917. godine od strane vjernika i bila kao takva uvedena u katastar. Strilčyk je u lipnju 1922. godine zauzeo i tu crkvu te zabranio župniku Mihajlu Kindiju da uđe u nju i održi bogoslužje. Pritom je Strilčyk naredio župniku da iz crkve iznese posvećene hostije, kada je to ovaj odbio, Strilčyk ih je spalio. Župnik je sve to prijavio državnom odvjetništvu u Banjoj Luci, ali je parnica ponovno zametnuta.¹⁰² Napadači na crkvu su izjavili pred žandarima da su crkvu oduzeli po nalogu banjalučkog pravoslavnog mitropolita i mjesne vlasti.¹⁰³ Otvoreno se govorilo i pisalo kako banjalučki mitropolit obećava svim grkokatolicima koji prijeđu na

¹⁰⁰ M. BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 24, Zagreb, 18. VI. 1925., str. 291; »Progoni bosanskih grkokatolika«, *Obzor*, br. 176, Zagreb, 2. VII. 1922., str. 7.

¹⁰¹ M. BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 26, Zagreb, 2. VII. 1925., str. 325–327.

¹⁰² M. BOIĆ, »Progon grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 27, Zagreb, 9. VII. 1925., str. 338–339.

¹⁰³ »Raskolnička propaganda među grko-katolicima«, *Nedjelja*, br. 28, Sarajevo, 9. VII. 1922., str. 7.

pravoslavlje zemljište i šume, a ako ne prigrle »srpsku vjeru«, da će biti protjerani iz zemlje kao protudržavni element.¹⁰⁴

Narodni zastupnik Janko Šimrak uputio je 1922. godine upit ministru vjera i ministru unutrašnjih poslova u kojem je javno iznio Strilčykovo prozelitističko djelovanje te prokazao i dokazao na koji način državne i mjesne vlasti podupiru njegovo djelovanje te kako srpsko-pravoslavni mitropolit banjalučki Vasilije stoji iza svega toga. On je otvoreno podupirao Strilčyka i čak ga je imenovao upraviteljem župe u grkokatoličkom selu, gdje je dotični oteo grkokatoličku crkvu.¹⁰⁵ Šimrak je krajem iste godine ponovno uputio dopis ministru unutarnjih poslova o tome zašto vlasti toleriraju Strilčykov teror nad grkokatolicima u Bosni i otvoreno ga upitao zašto nije odgovorio na njegov zadnji dopis o tom problemu.¹⁰⁶

Janko Šimrak je u svojem članku »Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni« u *Katoličkom listu* također pisao o teroru i napadima na bosanske grkokatolike, donoseći i dokumentaciju koja je sve to potvrđivala. I on piše o oduzimanju crkve u Lišnja-Mujincima, koju su uz pomoć žandara proveli otpadnici od grkokatoličke vjere. Oni su to prema svojoj izjavi učinili uz dozvolu banjalučkog pravoslavnog mitropolita, koji im je sam rekao neka provale u crkvu i neka je otmu. Pravoslavni su zatim dobili i odluku okružne oblasti u Banjoj Luci kojom crkva prelazi u njihovo vlasništvo. Župnik Mihajlo Kindij, čije pismo donosi Šimrak, navodi kako je Strilčyk cijelo vrijeme bio u dosluhu s pravoslavnim svećenicima u Prnjavoru Jovom Jovanovićem i Potočanima Milanom Milanovićem. Šimrak donosi i drugo pismo koje mu je 1922. godine, kao narodnom zastupniku, napisao spomenuti župnik. U tom pismu govori o otimanju crkve u grkokatoličkim selima Lišnja i Hrvaćani. Navodi kako je sve započelo kada je banjalučki mitropolit osnovao u tim selima ukrajinsku pravoslavnu parohiju i za upravitelja imenovao Strilčyka. Zatim piše kako je Strilčyk došavši u Bosnu »okupio oko sebe nekoliko agitatora, koji obilaze okolo po selima i obećavaju seljacima šumu, erarnu zemlju i državljanstvo, ako prijeđu na pravoslavlje. Onima koji im se neće pokoravati i koji ostaju vjerni svojoj vjeri, groze se, da će im biti zemlja oduzeta, da će biti bačeni preko granice jer je ovo srpska i pravoslavna zemlja, koja će sve unijate mačem i ognjem istrijebiti.« U trećem pismu koje je župnik poslao Šimraku piše kako je oduzeta crkva u Lišnjoj i kako su ga napali tijekom procesije s Presvetim Otajstvom u Hrvaćanima. Pismo završava konstatacijom kako je »jasno da je pravoslavni vladika iz Banjaluke u dogovoru s beogradskim patrijarhom odlučio uništiti grkokatoličku crkvu u Bosni«. Četvrto pismo župnika Kindija govori o velikoj pravoslavnoj propagandi koju provodi Strilčyk te mu je uspjelo pridobiti 100 grkokatoličkih obitelji na svoju stranu. Osobito piše o prijetnjama i teroru kojem su izloženi grkokatolici u Lišnju i Hrvaćanima. Posljednje, peto pismo, koje je Kindij uputio Šimraku, govori o tome kako je bio prisiljen predati ključeve crkve okružnom načelniku, na što su pravoslavni provalili u crkvu, održali svoje bogoslužje i nakon toga je opljačkali. Kindij govori kako je uvjeren da pravoslavni dobivaju naloge iz Banjalučke mitropolije i nadodaje kako su »grkokatolici predani pravoslavnicima na milost i nemilost. Njima se groze izgonom preko Save,

¹⁰⁴ *Isto.*

¹⁰⁵ »Proti raskolničkoj agitaciji u Bosni«, *Nedjelja*, br. 29, Sarajevo, 16. VII. 1922., str. 7.

¹⁰⁶ Janko ŠIMRAK, »Upit narodnog poslanika dra J. Šimraka na ministra unutarnji djela«, *Nedjelja*, br. 34, Sarajevo, 20. VIII. 1922., str. 6–7.

a to znači preko granice«. Žali se i na postupanje mjesnih vlasti čiji postupci pogoduju pravoslavcima i Strilčyku.¹⁰⁷

Nekoliko pisama Šimraku napisao je i Juraj Kolodij župnik u Devetini. On uglavnom govori o otimačini crkve u Hrvaćanima. Strilčyk je sa svojim pristašama sredinom 1922. godine provalio i u tu crkvu, koju je nakon, odslužene liturgije, temeljito opljačkao. Kolodij se zatim tuži Šimraku kako ni na jednu njegovu tužbu oblasno poglavarstvo nije još odgovorilo, nego je uz to dobio pismo oblasnog načelnika preko žandarmerije da preda ključ crkve u Hrvaćanima, što je župnik naravno odbio. Nakon toga bio je pozvan u Prnjavor kod oblasnog načelnika da se opravda o tom svojem postupku. U istom pismu Kolodij govori o otimanju crkve u selu Gajevi, filijali župe Devetine, gdje su žandari od poglavara sela zatražili ključeve crkve »jer da imade polovica pravoslavnih kojima pripada crkva, a ne grkokatolicima«. Župnik Kolodij na kraju pisma konstatira sljedeće: »... gospodo moja i g. ministre vjera, iz donesenih dokumenata jasno se vidi, da iza čitave akcije Strilčykovke stoji službena crkvena vlast pravoslavne crkve i jaka potpora državne vlasti... Strilčyk i njegovi pomagači ne propovijedaju samo novu vjeru, nego nasilnim putem oduzimaju katolicima na očigled državne vlasti crkve i crkvena imanja. Kod toga je najljepše to, da državni sudovi zaštićuju pravo svojine grkokatolika i izriču osude protiv otimača. Međutim sve te osude obustavlja policajna vlast. Ministarstvo pravde telegrafskim putem obustavlja čitav postupak i čuva osude u svojim fijokama u Beogradu«. ¹⁰⁸

Djelovanje Vasilija Mojsijenka i prestanak progona

Progoni grkokatolika nastavili su se i tijekom 1926. godine. Monasi studiti iz Kamenice, koji su bili internirani u Zagrebu, morali su otići u Galiciju. Pravoslavni Konzistorij iz Banje Luke prijavio je jednog grkokatoličkog svećenika da ne spominje kraljevo ime u liturgiji, a uz to je poslao još dva pravoslavna svećenika da agitiraju u grkokatoličkim selima.¹⁰⁹ Iste godine banjalučki pravoslavni svećenik Lečević u ime banjalučkog pravoslavnog vladike, koji prema pisanju *Katoličkog lista vodi čitavu agitaciju*, tužio je grkokatoličkog župnika u Devetini državnom odvjetniku da u liturgiji ne spominje kraljevo ime. Pojavio se i ruski pravoslavni svećenik Vasilij Mojsejenko koji, podržavan od Lečevića, provaljuje na grkokatolička groblja, otima crkve i tjera grkokatolike pod izmišljenim optužbama u zatvor. Grkokatoličke svećenike nastojao je privesti na pravoslavlje potkupljivanjem, a osobito im se prijetilo da će biti protjerani preko Save. Pravoslavni agitatori nazivali su grkokatolike »marvom«. Iako je sud u Prnjavoru presudio u korist grkokatolika kako bi ih zaštitio od napada, Ministarstvo pravde iz Beograda telegrafom je naredilo da se slučaj prenese u Beograd, a dokumenti su tada zametnuti.¹¹⁰

¹⁰⁷ J. ŠIMRAK, »Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 13, Zagreb, 1. IV. 1926., str. 175–177.

¹⁰⁸ J. ŠIMRAK, »Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 13, Zagreb, 1. IV. 1926., str. 177–179.

¹⁰⁹ »Martirij grkokatolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 27, Zagreb, 8. VII. 1926., str. 386; »Mučeništvo naših grkokatolika«, *Katolički tjednik*, br. 30, Sarajevo, 25. VII. 1926., str. 4.

¹¹⁰ »Vjerski progoni u Bosni«, *Katolički list*, br. 28, Zagreb, 15. VII. 1926., str. 403; »Progoni grko-katolika«, *Katolički tjednik*, br. 31, Sarajevo, 1. VIII. 1926., str. 4.

Na te nove progone reagiralo je i svećenstvo Brodskog dekanata koje je u pismo od 19. ožujka 1926. protestiralo protiv »prozelitske propagande, koja se vrši prema grkokatolicima u Bosni i napose protiv onih upravnih organa koji pogoduju tome pokretu...«¹¹¹ Kako bi izvidio cijelu tu situaciju u Bosni, u ljeto 1926. godine, Janko Šimrak, bosanski arhiđakon i narodni zastupnik, obišao je sve grkokatoličke župe u Bosni u pratnji profesora J. Kalaja. Šimrak je tom prilikom po bosanskim grkokatoličkim župama držao pučke misije.¹¹² Šimrak je u prvom redu obišao grkokatoličke naseobine koje su bile ugrožene zbog prisilnih pokušaja preobraćanja na pravoslavlje.¹¹³

Sredinom 1925. godine Izvršni odbor katoličkog episkopata na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom mons. Antunom Bauerom javno je progovorio o progonima katoličkih svećenika oba obreda. Tom su se prilikom osvrnuli na slučajeve progona u Kričkama, Banjoj Luci, Somboru i Palanki. Zaključke koje su donijeli poslali su Ministarstvu vjera i Ministarstvu unutarnjih poslova. Između ostalog naglasili su i ulogu općinskih i okružnih vlasti u progonima i otimanju katoličke imovine.¹¹⁴

Godine 1926. u Bosni se pojavio već spominjani Vasilije Mojsijenko. On je nekoliko godina ranije došao u Kraljevinu SHS kao belogardejski ruski izbjeglica. Nakon što se skrasio u novoj domovini, Mojsijenko je prešao na katoličku vjeru, čak je bio primljen i u franjevački red. Ovdje je ostao dvije godine da bi se nakon toga vratio na pravoslavlje i od strane srpsko-pravoslavnog episkopa bio zaređen za svećenika. Kao takav namješten je u Novoj Dubravi, većinski grkokatoličkoj župi.¹¹⁵ Što se tiče spora oko grkokatoličke crkve u Novoj Dubravi, koji je započeo još za Strilčyka, općinski sud u Prnjavoru odredio je kako je crkva vlasništvo grkokatoličke župe ali da je neograničeno može koristiti i rusko-pravoslavna općina. Mojsijenko je nasilno zaposjeo grkokatoličko groblje u Kamenici, što je izazvalo žestoku reakciju seljanki iz Kamenice. Epilog cijelom slučaju dalo je općinsko tužilaštvo koje je seljanke optužilo za smetanje vjerskih čina.¹¹⁶ Mojsijenku su najveći otpor pružali mjesni grkokatolici, primjerice kada je sredinom 1926. godine organizirao procesiju kroz grkokatoličko selo Kamenicu prema grkokatoličkom groblju žene su mu, kako bi ponizile tu njegovu procesiju, napravile slavoluk od starih i poderanih hlača. Ubrzo je uslijedila odmazda za taj čin. Sve sudionice toga čina osuđene su na kazne zatvora, a ukrajinski seljak, grkokatolik, Ivan Klemković, koji s postavljanjem »slavoluka« nije imao nikakve veze, bio je priveden od žandara i putem do zatvora brutalno pretučen. Na putu prema zatvoru odveli su ga k Mojsijenku, koji ga je prijetnjama tjerao da prihvati pravoslavlje.¹¹⁷ Krajem 1927. godine Mojsijenko je napustio Bosnu, naime protiv njega

¹¹¹ »Protest protiv progona grko-katolika u Bosni«, *Katolički list*, br. 36, Zagreb, 9. IX. 1926., str. 501.

¹¹² »Misije grkokatolicima u Bosni«, *Katolički list*, br. 40, Zagreb, 7. X. 1926., br. 40, str. 552; »Misije grkokatolicima«, *Katolički tjednik*, br. 42, Sarajevo, 24. X. 1926., str. 5.

¹¹³ Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 223.

¹¹⁴ »Konferencija izvršnog odbora katoličkog Episkopata-prosvjedi proti nepravdama«, *Nedjelja*, br. 18, Sarajevo, 3. V. 1925., str. 5–6.

¹¹⁵ Grkokatolička župa Nova Dubrava imala je 1921. godine 686 grkokatolika, u: Z. ZLODI, *Od roda do imena. Prilog povijesti hrvatsko-ukrajinskih veza*, str. 101; A. BUSULADŽIĆ, »Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini«, str. 176–178.

¹¹⁶ »Agitator pravoslavlja u Prnjavoru«, *Katolički list*, br. 46, Zagreb, 18. XI. 1926., str. 629.

¹¹⁷ »Progoni grko-katolika«, *Katolički tjednik*, br. 36, Sarajevo, 5. IX. 1926., str. 3.

je bila podignuta optužnica da je krivotvorio javnu ispravu – krsni list.¹¹⁸ *Katolički list* navodi kako je Mojsijenko u posljednje vrijeme »pokazivao mnogo ratobornosti i nije ga moglo ništa smesti niti je pred čim prezao«. Posljednji njegov napad na grkokatolike bio je usmjeren protiv grkokatoličkog župnika u Staroj Dubravi Mihajla Juriste, kojega je lažno optužio da je klevetao i vrijeđao mjesnog načelnika.¹¹⁹ Na sudovima u Prnjavoru i Banjoj Luci bio je velik broj slučajeva koji su se vodili protiv grkokatolika koje su protiv njih uglavnom podignuli Strilčykovi i Mojsijenkovi pristalice, a sve pod zaštitom prote Lečevića, konzistorijalca Banjalučke mitropolije. Slučaj župnika Mihajla Juriste samo je jedan u nizu takvih slučajeva. Na sudovima u Banjoj Luci i Prnjavoru protiv Juriste lažno su svjedočili otpali grkokatolici po Mojsijenkovu nagovoru. Sam Mojsijenko mu je prijetio na više načina dok ga je Strilčyk nazivao »rimskim lakajem i janjičarom«. No, usprkos njihovoj agitaciji i lažnim svjedočenjima župnik Jurista je oslobođen optužbe za vrijeđanje i klevetanje mjesnih vlasti.¹²⁰

No, i dalje je ostao problem otetih grkokatoličkih crkava u Hrvaćanima i Lišnji koje je okupirao Strilčyk, a koji je za svoje »zasluge« od banjalučkog mitropolita odlikovan i nagrađen crvenim pojasom.¹²¹

Iako su se već krajem 1927. godine progoni grkokatolika u Bosni smirili, ne znači da su oni potpuno prestali. Diskriminacija bosanskih grkokatolika i oduzimanje njihove imovine nastavili su se i dalje. Možda to najbolje ilustrira slučaj grkokatoličkih redovnica koje su došle u napušteni studitski samostan u Kamenici. Te je godine križevački vladika Dionizije Njaradi poslao u Kamenicu tri grkokatoličke redovnice iz Šida da se nastane u praznom samostanu. Mjesni grkokatolici su ih lijepo primili, ali je njihov dolazak izazvao žestoku reakciju Mojsijenka. On je odmah to dojavio oblasnom načelniku optužujući da su neke strankinje iz Galicije okupirale samostan i da je njihov dolazak sumnjiv za državu. Dana 6. kolovoza stigla je u samostan žandarska patrola koja je sestrama naredila da ga napuste i pođu s njima u okružno namjesništvo udaljeno od Kamenice 35 km.¹²² Sestre su to odbile jer su državljanke Kraljevine SHS a ne došljakinje iz Galicije, dvije od njih bile su teško bolesne, a i obvezane su bile na klauzuru. Uslijedio je poziv kotarskog poglavara da dođu na saslušanje jer je protiv njih prijavu podignuo duhovni stol srpsko-pravoslavne crkve u Banjoj Luci.¹²³

U rujnu 1927. godine križevački vladika Dionizije Njaradi obavio je pastirski pohod grkokatoličkih župa banjalučkog kraja. Dana 21. rujna na Malu Gospojinu, prema julijanskom kalendaru, imao je svetu misu u Kamenici, gdje se osvrnuo na progon monaha studita i šikaniranje triju bazilijanskih redovnica koje su se nastanile u samostanu. Vladika je posjetio i „kritične“ župe: Dubravu, Devetinu, Horvaćane, Lišnju-Mujnice, Prnjavor, Ko-

¹¹⁸ »Pravoslavni »misionar« V. Mojsijenko falsificira javne isprave«, *Katolički list*, br. 22, Zagreb, 31. V. 1928., str. 285.

¹¹⁹ »Bijeg pravoslavnog provokatora Mojsijenka iz Nove Dubrave«, *Katolički list*, br. 14, Zagreb, 7. IV. 1927., str. 190.

¹²⁰ »Progon grko-katolika«, *Katolički list*, br. 21, Zagreb, 23. V. 1928., str. 274.

¹²¹ »Bijeg pravoslavnog provokatora Mojsijenka iz Nove Dubrave«, *Katolički list*, br. 14, Zagreb, 7. IV. 1927., str. 190–191.

¹²² »»Misionarenje rusko-pravosl. eksfratarata u Bosni«, *Katolički list*, br. 33, Zagreb, 18. VIII. 1927., str. 467.

¹²³ »Progon grkokatoličkih redovnica«, *Katolički tjednik*, br. 37/38, Sarajevo, 18. IX. 1927., str. 7.

zarac i Banja Luku, koje su najjače bile izložene pravoslavnoj propagandi. Nakon toga nastojao je stupiti u kontakt s mjesnim vlastima »da im prikaže teško stanje grkokatoličkih vjernika u Bosni i zauzme se za njihovu zakonsku zaštitu protiv nasrtljivih odmetnika«. Nakon Bosne vladika se uputio u Beograd kako bi riješio položaj makedonskih grkokatolika. Na području Južne Srbije (Makedonije) grkokatoličkim svećenicima bilo je priječeno pastirsko djelovanje, a vjernici su bili šikanirani i podložni svakoj vrsti nasilja.¹²⁴

Situacija se krajem 20-ih godina potpuno smirila. Ni jedan crkveni list više ne piše ni o kakvim progonima. Dapače, dokaz kako se stanje normaliziralo, pruža i činjenica kako se 1930. godine u Banjoj Luci počela graditi grkokatolička crkva Krista Kralja i župni dvor.¹²⁵

Diskriminacija, progoni i pravoslavna agitacija među grkokatolicima u Kraljevini SHS/Jugoslaviji svoj su vrhunac dosegli u progonu bosanskih grkokatolika. Katolički tisak, koji je detaljno izvještavao o tim progonima, realno je prikazivao položaj grkokatolika u Bosni. Svakako treba primijetiti kako su ti progoni bili dio sustavne diskriminacije Katoličke crkve u novoj državi, a osobito su bili pojačani time što su grkokatoličke zajednice predstavljale za dominantno i povlašteno pravoslavlje direktan izazov i prozelitističku provokaciju katolika. Neosporna je činjenica kako je iza slučaja Strilčyk i Mojsijenko stajalo vodstvo Srpske pravoslavne crkve, osobito banjalučki mitropolit Vasilije i njegov konzistorij, samo što su to činili tako što nisu javno izlagali srpsko-pravoslavne svećenike, nego Strilčyka i Mojsijenka, došljake iz Ukrajine i Rusije, kako bi na taj način izbjegli opravdana sumnjičenja vodstva SPC-a za cijelu tu situaciju. Dok je s druge strane ovo bio lakši način da se priđe ukrajinskim kolonistima, pogotovo što se tiče jezika. Ti slučajevi pokazali su ne samo spregu vodstva SPC-a sa pravoslavnim agitatorima u grkokatoličkim župama nego i njihovu spregu s mjesnim i državnim vlastima. Ponašanje lokalnih upravnih tijela i žandarmerije, koja je često činila progone svih vrsta, dokaz su smišljene i koordinirane akcije državnih i mjesnih vlasti s vrhom SPC-a u cilju da se grkokatolike svim mogućim sredstvima privede na pravoslavlje. Otimanje grkokatoličkih crkava, grobalja, protjerivanje duhovnih vođa bosanskih grkokatolika iz manastira Kamenice, svakojako nasilje i teror nad onima koji nisu prihvaćali pravoslavnu prozelitističku propagandu u Bosni najbolji su dokaz da se radilo o smišljenoj akciji ranije spomenutih interesnih grupa na čelu sa SPC-om. Sam progon bio je dio pravoslavne propagande koja je 20-ih godina 20. stoljeća osobito bila jaka u novoj državi. S obzirom da se na pravoslavlje gledalo kao na »narodnu vjeru« naspram katoličanstva koje je bilo nadnacionalno, ne začuđuje ni žestok progon bosanskih grkokatolika, kao najnezaštićenije grkokatoličke zajednice u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, uz onu makedonskih grkokatolika, kao onih koje treba privesti »natrag u pravoslavlje«. Progoni bosanskih grkokatolika tako se poklapaju s razdobljem najžešće i najagresivnije pravoslavne agitacije na području Kraljevine SHS/Jugoslavije, u vremenu kada su mnogi još zaneseni idejama »narodnog jedinstva« gledali u pravoslavlju ostvarenje toga jedinstva. Stoga ne začuđuje kako su i mnogi hrvatski političari, liberalnog i unitarističkog usmjerenja, otvoreno podržavali pravoslavnu propagandu, i ne treba čuditi kako hrvatski liberalni tisak o tim progonima nije pisao ništa.

¹²⁴ »Prilike grkokatolika u Bosni i Makedoniji«, *Katolički list*, br. 38, Zagreb, 22. IX. 1927., str. 530.

¹²⁵ »Gradnja grko-katoličke župne crkve Krista Kralja i župnog stana«, *Katolički list*, br. 7, Zagreb, 13. II. 1930., str. 82–83.

Još je jedan čimbenik bio prisutan, a uvelike je utjecao na položaj bosanskih grkokatolika, naime, radilo se o pitanju njihova državljanstva i nacionalnog opredjeljenja. Za razliku od vojvođanskih grkokatolika, koji su uglavnom imali državljanstvo i jaču nacionalno-vjersku osviještenost nego bosanski grkokatolici, bosanski grkokatolici bili su kao i vojvođanski većinom potomci doseljenih Ukrajinaca i Rusina. No za razliku od vojvođanskih oni još nisu imali razvijene strukture vjerskoga i nacionalnog života. Naime, bosanska kolonizacija bila je novijeg datuma od one vojvođanske, koja seže u 18. stoljeće, većina bosanskih grkokatolika naseljena je krajem 19. i početkom 20. stoljeća i mnogi od njih nisu imali državljanstvo. To je bio vrlo bitan element koji je pravoslavna propaganda nastojala iskoristiti, osobito prijeteci kolonistima da će biti protjerani iz države jer su stranci i da će im tom prilikom biti oduzeta sva imovina, u najboljem slučaju prijetilo im se da će biti protjerani preko Save, dakle u Hrvatsku, ali da će i tada ostati bez svoje imovine. S druge strane onima koji su prešli na pravoslavlje, a radi se o relativno manjem broju, obećano je povećanje njihova zemljišnog posjeda i dobivanje državljanstva. Pravoslavna je propaganda nastojala istaknuti kako su bosanski grkokatolici stranci, i uz to još »austrijske vjere«, kako su ih često nazivali nastojeći ih prikazati kao strani element koji pod svaku cijenu treba odstraniti iz nove države. Također treba spomenuti kako je otpor naseljavanju grkokatolika u Bosnu postojao od srpsko-pravoslavne strane još u vrijeme austro-ugarske uprave, osobito jer je time jačao katolički element u Bosni, što je dovodilo u pitanje srpske nacionalne pretenzije prema Bosni i Hercegovini. Na tom tragu također se može promatrati i ova agresivna prozelitistička politika prema grkokatolicima u Bosni, koje je ili trebalo odstraniti iseljavanjem u matičnu domovinu ili u Hrvatsku ili ih privesti na pravoslavlje.

Progon grkokatolika u Bosni trajao je od 1922/23. do 1928. godine, u različitim intervalima, počeo je jenjavati krajem 20-ih godina kada se mijenja političko stanje u Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Mnogi Hrvati, pa i sam katolički kler, dotada zaneseni idejom stvaranja jedinstvene južnoslavenske države, polako se udaljavaju od te ideje i sve se više počinje otvarati »hrvatsko pitanje« u novoj državi. Iako je pravoslavna propaganda još uvijek bila jaka, a SPC povlaštena vjerska zajednica u novoj državi, mnogi Hrvati uviđaju da se sve više širi velikosrpska politika potpomognuta od strane SPC-a, te da se više ne radi o narodnom ujedinjenju nego o unitarizmu iza kojega se krije velikosrpska ideja. Promjene na političkoj i društvenoj sceni krajem 20-ih godina dovest će do usmjeravanja snaga na drugim područjima te će i pitanje bosanskih grkokatolika uskoro pasti u zaborav. Također će u ovome razdoblju početi jačati nacionalna svijet bosanskih grkokatoličkih Ukrajinaca koji će se sve više povezivati s onima u Vojvodini, kao i sve bolje veze s Križevačkom eparhijom, što će naposljetku dovesti do popuštanja pritiska i prestanka progona.

Zaključak

Od samih početaka Kraljevine SHS Katolička se crkva našla u podređenom položaju naspram Srpske pravoslavne crkve. Nova vlast nastojala je Katoličku crkvu učiniti također oruđem za jačanje narodne i državne ideje, po uzoru na srpsko pravoslavlje. Budući da je Katolička crkva odbijala takvu politiku, smatrali su je nenacionalnom i protudržavnom tvorevinom, stoga su sve svoje snage preusmjerili na stvaranje jake Pravoslavne crkve

koja će postati jamac ujedinjenja i nosilac državne ideje. Diskriminacija katolika u novoj državi postajala je sve očitija, a sve otvorenije se podržavala pravoslavna prozelitistička propaganda, koja je s vremenom postajala sve agresivnija. Upravo je ta agresivna propaganda u prvom redu bila usmjerena na grkokatolike na području cijele države, s tim da kod hrvatskih grkokatolika ona nije imala nikakva uspjeha zbog njihove dobre integriranosti u hrvatsko društvo i nacionalni korpus. Stoga se u prvom redu usmjerila na područje Vojvodine, Bosne i Makedonije, gdje je postigla relativno slabe uspjehe, no najagresivnije je nastupila prema bosanskim grkokatolicima. Grkokatolici su za pravoslavne bili direktna provokacija i simbol katoličkog prozelitizma prema pravoslavlju, stoga ih je trebalo svim silama privesti natrag na pravoslavlje. Primjer bosanskih grkokatoličkih Ukrajinaca najzornije prikazuje koliko daleko i koliko agresivno je išla pravoslavna propaganda koja se više nije zaustavljala samo na propagandnim sredstvima, nego je otvorenim progonima i terorom, oduzimanjem imovine i protjerivanjima, nastojala privesti bosanske grkokatolike u pravoslavlje. Činjenica je da je glavni organizator tih akcija prema grkokatolicima bio vrh SPC-a, u Bosni osobito banjalučki mitropolit, koji su potpomognuti mjesnim i državnim političkim vlastima, osobito članovima Radikalne stranke, radili na tome da se bosanske grkokatolike, makar i silom, »vrati u pravoslavlje«. Progoni bosanskih grkokatolika odličan su primjer odnosa državnog vrha i dijela vrha SPC-a prema Katoličkoj crkvi u Kraljevini SHS, a osobito prema grkokatolicima kao najizloženoj zajednici unutar katolicizma.

Summary

PERSECUTIONS OF THE BOSNIAN GREEK CATHOLICS IN THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS / YUGOSLAVIA ACCORDING TO THE CONTEMPORARY CATHOLIC PRESS

Persecution of the Bosnian Greek Catholics in the Kingdom of SCS / Yugoslavia was a part of a hideous master-plan to convert Greek Catholic Ukrainians back to the Orthodoxy. This was a part of coordinated policy of the Serbian Orthodox Church, central government and local authorities. Although one can find traces of similar persecutions in Vojvodina and Dalmatia, this oppression against Greek Catholics were the most severe in Bosnia. The local community of Greek Catholic Ukrainians in Bosnia had a rather long tradition since the time of the Austro-Hungarian Monarchy and up to the 1918 they have managed to organize their ecclesiastical hierarchy. According to the author's opinion, these persecutions of Greek Catholics in Bosnia, followed with an aggressive Orthodox proselytism, should be viewed in the context of the government's policy towards the Catholic Church, which was at that time exceptionally unfavorable.

KEY WORDS: *Greek Catholics, colonization, Bosnia, Vojvodina, Dalmatia, Serbian Orthodox Church, persecutions, proselytism, Catholic Church, Diocese of Banja Luka, Janko Šimrak, Mirko Boić, Vasilij Stryliček, Vasilij Mojsijenko.*